

החוקר ר' יצחק צבי המכונה איזיק הירש ווייס *

מאיר הרשקוביץ

א. תולדותיו והשתלמותו

ר' איזיק הירש ווייס¹ נולד ביום חמישי, ערב ראש חדש אדר שנת

(* אחרי שהצליח ה' את דרכי ומסרתי את ספרי על רבי צבי הירש חיות, חייו ופעלו, למוסד הרב קוק, עלה בדעתי לפרסם את החומר שנצטבר אצלי על האישים, שבמחנות השונים ביהדות, שהתכתבו עם המהר"ץ חיות. שם הסדרה הזאת היא: שואלי ומשיבי רצ"ח. ב"ארשת", ח"ה, העומד להופיע בקרוב נמצא מאמרי על האזו רבי אלעזר הורוויץ, מויעץ. ב"הדרום" הבא יופיע מאמרי על הגאון ר' מרדכי שמואל גירונדי, מפאדובה. במאמרי הנוכחי אני משתדל להבליט את אישיותו של המהר"ץ על ידי בעל דבבו, איזיק הירש ווייס. הקורא בעיון את דברי אה"יו על המהר"ץ — שהכנסתים כמעט בשלימות — יכיר למדי איך חכמי הדור מסוגו של אה"יו הביטו אחרי המהר"ץ. הרבה נכתב כבר על אה"יו, ואני השתדלתי עד כמה שידי מגעת להביא את דברי קודמי, בשמם כמובן, ללא טישטוש גבולות. אך נראה לי שהשורה האחרונה בפ"שת אה"יו טרם נכתבה. ומכיון שמו"ר הגרש"ק מירסקי ז"ל הקדיש הרבה ממרצו ומכוחו הרוחני לברר את הגבולין שבין השכלה טהורה והשכלה מדומה, ועי"ז רצה לחנך דור צעיר של "השכל וידוע אותי", ע"כ חשבתי לנכון להקדיש את המאמר הזה לזכרו של האישיות הדגולה הזאת, ויהא רעוא שיהא לרעוא.

הרבה מהפרטים שהבאתי בדו"ח זה מפיצים אור חדש על צעיו הראשונים של אה"יו, ע"כ שלבתי אותם בסקירתי עליו. ואחרי שעברתי על ראשי הפרקים של תולדות חייו, הבאתי את דבריו על המהר"ץ, שהרבה מהם הם בבחינת: חודה של מחט, ועל הקורא לעיין היטב במקומות העדינים הללו. לבסוף הבאתי קיצור מהתכתבות השו"ת שהיתה בניגודם, שגם בזה רואים את ההבדל שבין אה"יו הממירטשאי ובעל דור דור ודורשי חוינאי.

1) עיין עליו ב"זכרונותי — מילדותי עד מלאת לי שמונים שנה", אה"יו, ווארשה תרנ"ה (בהקשר לזה עיין בהאסיף, תרנ"ד, עמודים 104-124, בחלק אוצר הספרות; גנוים, בעריכת קרסל, ח"א, עמודים 15-51, ת"א תשכ"א); האסיף תרמ"ו, במדור הראשון, עמודים 47-48, ווארשה. ושם בראש הספר גם תמונתו; יוצרים ובונים, יוסף קלוזנר, ת"א, עמודים 171, ת"א תרפ"ה; אה"יו, תתמידים — אנשי מדע וקדושים (=סטודענטס, סקאלארס ענד סאינטס), ל. גינצבערג, עמודים 240-217, ג. י. 1928; העבראישע פובליציסטיק, בהקדמת טאגליכט לחלק השני, ויעץ, 1930; היסטוריה של הספרות העברית החדשה, קלוזנר, לפי המפתחות שלו בחלקים השונים; ראשונים ואחרונים, לחובר, ספר א', עמודים 56-60, ת"א תרצ"ד; אוצר ישראל, בעריכת אייזנשטיין, ח"ד, עמוד 198, בערכו; מחקרים ביהדות (סטודיעס אין יודאיזם, באנגלית), ש. שכטר, ח"א, עמודים 212-182, 1945; האנציקלופדיה העברית, חלק ט"ו, טורים 234-235; חכמת ישראל באירופה, בעריכת פדרבוש, ח"ג, עמודים 150-164, במאמרו של הד"ר מאיר ווכסמן, ירושלים תשכ"ה. על יתר המקורות והערכות, לחיוב או לשלילה, נדון ברחבי המאמר לפי המקום והצורך. בדרך אגב אציין ששד"ל (המגיד, שנה 10, גליון 9, עמוד 70, קורא לו בשם: "ר' יצחק הלבן").

תקע"ה², במעזריטש גדול³, שבמדינת מורביה — זנפטר ביום חמישי⁴, עשרים ושבעה לחדש אייר שנת תרס"ה⁵, בווען, שחי ופעל בה קרוב לחמשים שנה, כיתבאר לפנינו.

הוריו — ר' מאיר בן ר' צבי הירש בן ר' נח, ואמו רבקה בת ר' אייזיק מפאלנא⁶ — היו אמידים⁷, ואיפשרו לבנם המתמיד ובעל הכשרונות⁸ ללמוד ולהתפתח מתוך הרחבת הדעת⁹. את חסדם זה זכר להם בנם בטוב טעם¹⁰. ראשית לימודיו היתה בחדר, שבו התחנך והשתלם עד שנתו השמינית¹¹, דהיינו תקפ"ב. בה בשנה נוסד בעיר מולדתו מוסד חנוכי חדש תחת פיקוחו של ר' משה טוכלער¹² ובהסכמתו של הגאב"ד, הרב טוביה לעוויט¹³. בבית-ספר

(2) התאריך החילוני הוא: 9 לפברואר, 1815.

(3) עיין ב„געשיכטע דער יודען אין גראס-מעזריטש“, בעיבודו של הוגו גולד ובצירוף הוספות דובער ואכשטיין, עמודים 225-232, בריון 1929 (זהו בעצם תדפיס מן הספר: „דיע יודען אונד יודענעמיינדען מעהרענס אין פארגאנגענהייט אונד געגענ ווארט“ (=היהודים והקהלות במורביה בעבר ובהווה, שם), עיין גם ביעוון. אנציקל. כרך 8, טור 581, אבל להיזהר מהשגיאות שנפלו שם, עיי"ש.

(4) כן הוא התאריך אצל אייזנשטיין. אבל בהעבר, פובל, ח"א, עמוד 238, נרשם: 30 למאי כתאריך פטירתו. לפי זה יוצא שהיום הוא יום ג', כ"ה לחדש אייר.

(5) התאריך הוא, איפוא, ראשון ליוני, 1905 (יוצרים ובונים, הג"ל עמוד 17).

(6) בזכרונותיו נמצאים פרטים שונים על הוריו ויחס משפחתם.

(7) בדברי עצמו: „מקום מגורי לא היה בבית מו"ח, אף לא בעירו — על הכבוד שחלק למו"ח, עיין בהקדמתו לספרא דבי רב, ויען אלול תרכ"ב — אמנם דירתו היתה בעיר מולדתו, שם, בביתו ובהומותי ישבתי מאושר, באין מחסור כל דבר, והי הצלית בידי... לאבי ז"ל היה בית מסחר גדול ולקחתיו חלק במסחרו, וחשבתי זאת לצדקה למנת כוסי וחלקי, כי החובה אשר נטו עלי עניני המסחר, לא רבה היתה, והיה לאל ידי להקדיש חצי זמני לתורה ולחכמה“ (גנוים, הנ"ל, עמוד 44).

(8) עיין בראש המאמר שבהאסיף, תרמ"ו, עמוד 47. על שיטתו במחקר, בתקופת הביניים שלו, אם היתה יסודית או שטחית, עוד ידובר הרבה בזה המאמר.

(9) ככה יוצא, בערך, מדברי עצמו. ועיין בדברי טאגליכט, הג"ל, שהגיש שאה"ח הביא אתו מביתו את הנטיה לספרות היפה, לפי רוח הזמן. לדעתו ניתנה לו ההודמנות להשתלם בהרכב ענינים אחרים בבית אביו. אך מדברי קלונגר, ביוצרים ובונים, הג"ל, עמ' 21, אין זה בולט. ועל עצם נטיתו לספרות היפה, בדרך כלל ובמוכן הרחב, נראה שדעת לחובר היא שלילית, עיין לקמן בהערה (26). ועיין ג"כ היטב במכתבו להאסיף (בדברי סוקולוב, האסיף תרמ"ו, עמוד 48).

(10) בראש חלק שני של דו"ד שלו (ההוצאה שלפני היא ווילנא, תרע"א) כתב: „לזכרון גשמות אבותי הישרים הר"ר מאיר וייס ומרת רבקה, נ"ע, מאת בנם אשר כנפשו אהבם ומכבד וזכרונם“. ובמיוחד זכרם לטובה בזכרונותיו, עיי"ש.

(11) לפי דבריו בזכרונותיו.

(12) בזכרונותיו כתוב טוכלער, אצל אייזנשטיין נזכר טיכלער, ונדמה לי שגם ראיתי במקור אחד — אינני זוכרו כרגע — טייכלער.

(13) עיין בתולדות רבני מעזריטש-גדול, של גולדוואכשטיין, הג"ל, עמוד 230, על הרב הוה, ואביא את הפרטים החשובים ביותר: הוא הי מתלמידי הגאון הנודע

זה ביקר אה"ו חמש שנים, עד שנעשה לבר־מצוה, דהיינו בשנת תקפ"ח. לפי עדות עצמו¹⁴ למדו שם חמש עם באורו של בן־מנחם¹⁵ ואת תורת הדקדוק לפי שיטת בן־זאב¹⁶. מחוץ לשעות־הלמודים הקבועות שבבית־הספר, טיפל בו מורה פרטי בבית ולמדהו את השפה הגרמנית והשכלה חיצונית¹⁷.

ואם אמנם שדרך הלמוד של יהודי ביהם ומורביה¹⁸ היה אז יותר קרוב לרוחן של הישיבות שבפולין ובליטא¹⁹, ואין ספק שגם צעדיו הראשונים של אה"ו הצעיר הודרכו וחונכו בו²⁰, יש רגלים לדבר שגם רוחות אחרות התחילו לנשב שם, וממערב נפתחה "הרעה".

ביהודה. בספר דברי דוד (מר' דוד ראקיציון, לקט באורים על פרקי אבות, פראג תקנ"ה) יש ממנו הסכמה מיום י"ט סיון תקנ"ד, והיא נכתבה במקום ביאה (ניו־יורק, וצריכים לתקן אצל לעזונשטיין, במפתח ההסכמות, מספר: 3473, שבטעות רשום שם המקום: באיא). בשנת 1807 (תקס"ז בערך) כבר כהן במעזריטש, כמפורש יוצא מספרו ברורי המדות, פראג תקס"ז. אנב אציין שהגאון מהר"מ בנעט הסכים לספר זה. כאשר ההבערה ללהב יצאה בשנת תקפ"ג (9 למאי, 1823) עזב הרב הוקן, והסגיגהורה, את העיר ונמלט לפאלנא, ושם נפטר זמן קצר אח"כ. עיין עליו גם בזכרונותי של ווייס (עמודים 75,16); בן חגיגה, ג, 74.

14) בזכרונותיו, הני"ל. אסיר תודה אה"י לכל מי שיעורר אותי על המקורות בקשר לר' משה אהרן טוכלער הני"ל, בהערה 12, כי מאד חשובה לדעת הגישה הכללית של מפקח המוסד, כדי לדון בפרוטרוט על כל ענין וענין, וד"ל.

15) על כל בעית הבאור, עיין הבאור לתורה, מפרץ סגולה, ירושלים תש"א, פרק י"א (פרשת ההתנגדות), עמודים 194-217, ובביבליוגרפיה העשירה שם.

16) עיין בספרי על המהר"ץ חיות (ההולך ונדפס כעת במוסד הרב קוק), פרק ראשון, בהערה: 30, על כמה דברים חשובים בנוגע לאישיותו של בן־זאב, בכלל ובפרט.

17) לפי זכרונותיו למדהו המורה שתי שעות בכל יום.

18) על תולדות היהודים במורביה, עיין הכרמל, שנה שביעית, גליון ד', עמודים 29-30, במאמרו של זאב חיות; יאהרבוך דער יידיש ליטערארישען געזעלשאפט, חלק 15, משנת 1923, עמודים: 58-26, במאמר: געשיכטע דער יודען אין פראסניץ; שם, משנת 1924, עמודים: 173-163; וז"ל קלוונר, ביוצרים ובונים, עמוד 3: "כל דרכי חייהם החיצוניים והפנימיים שונים אך מעט מדרכי חייהם של יהודי פולגיה וליטא, לפני ארבעים וחמשים שנה. ווייס נתחנן בתחילה אותו חינוך שנתחננו בו... רוב הילדים האדוקים האמידים שבתחום־המושב... עי"ש. ואחרון אחרון עיין בספר על תולדות היהודים והקהלות במורביה, שהזכרתי בהערה 3.

19) שכידוע היה התלמוד המרכז הראשי של כל הלמודים, הן מבחינת: הפוך בה והפוך בה, דכולה בה, דהיינו שהתלמוד הוא אוצר בלום של כל החיים, שאדם עלי אדמות זקוק לו, ואין לו צורך בספרים אחרים להשתלמותו; והן מבחינת המצוות של תלמוד תורה לשמה, על דרך והגית בו יומם ולילה. וככה התלמוד בגפ"ת וכו' סיפק את כל צרכי הנפש והרוח. ועיין בהתלמוד ומדעי התבל, קמלהאר, לבוב 1928, שער א', עמודים א"ו.

20) עיין בהאסיף, תרמ"ו, עמוד 48, במכתב אה"ו למערכת האסיף, קטע מדברי ווייס: "בבהינת כשרון המעשה והכשר חכמה אני מחשב מאד מאד את יהודי פולין

זמן מה אחרי הבר־מצוה למד אצל ר' וואלף מיהלראד²¹ וכמה חדשים אחר כך אצל הרב אב"ד החדש, ר' יוסף ביא"ח פילבוֹיגען²², אך עוד באותה השנה עבר לישיבתו של הרב ר' חיים יוסף פוללאק, הגאב"ד בטרעביטש²³, ושם למד שנתיים בערך. רבות סיפר התלמיד על מורו ורבו זה²⁴, בו מצא מורה נאמן למקרא, משנה וגמרא וגם הדרכה יסודית בגישה לחכמות העולם. תחת השגחתו האבהית המשיך להתעמק בחכמת הדקדוק. מורו יעץ לו להעתיק לעברית מאמרי

ורוסיא, ושם: „ומרגלא בפי, בימים הקדמונים היו אומרים: מציון תצא תורה, בימי הביניים אמרו: מבארי תצא תורה, ואני: מפולין ומרוסיא תצא תורה, כי שם הלבבות מתלהטים לחכמת ישראל, שם ירשוה ממקורה ושם יעטוה תהלה במעטה לשון גביאינו... יאמנו נא דברי אליך בחירי (כנראה שהכוונה היא על נחום סוקולוב, כי הוא חתום על המאמר, שם בהאסיף) כי ספרי אשר לו הקדשתי מיטב חיי רק בעד אחינו בפולין וברוסיא כתבתי, כי אמרתי מראש, שם פרי קדש הלולים, ועל כן חדלתי לכתוב בל"א (=בלשון אשכנז, או אחרת, המעתיק) ולא חסתי על כובד העבודה, כי יותר נקל לכתוב ספר דהיי בלשון העם אשר הורגלתי בה, מלכתב בלשון הקדש, ואשר עיינו הוכרחתי לברוא לי דבורים חדשים לקצת מושגים, וגם לא שמתי עיני על השכר החומרי, אשר היה מגיע לי אילו כתבתי בלשון אחרת". הדברים מדברים בעדם ואין צורך לבארם.

(21) חסרים לי כעת מקורות עליו.

(22) הוא מילא את מקומו של הרב טוביה לעוויט בשנת תקפ"ד ונשאר בכהונתו במעזריטש שבע עשרה שנה. משם לוקח אחר כבוד, בשנת תר"א, לעיר האלעשוי ושם פעל עשרים ושש שנה. בשנת תרכ"ז נפטר בבית בנו, הרב שמואל משה האב"ד בשטראסנין (גייעיט 1901, עמוד 30). בשו"ת יד אלעזר, מהגאון רבי אלעזר הורוויץ, האב"ד בויען, נמצאות שתי תשובות אליו (סימנים ג"ח, צ"ו), ועיין במאמרי על היד אלעזר, הערה 155.

(23) הרב הגאון הזה נולד בשנת תקנ"ח (1798) להריו ר' שבתי הרדין והרבנית מלכה (נכדת הראש בית דין, ר' וואלף מטרעביטש) בטרעביטש, ונפטר כאב"ד דשם, ביום שלישי, ב' דר"ח טבת, שנת תר"ם (16 לדצמבר, 1879). הוא היה תלמידם של הגאונים החת"ס והשמן רוקח. בישיבת רבנו החת"ס למד שמונה שנים (ועליגוהו, יעו. אנציקל. כרך י"ב, 495-497), ובהיותו בפרעשבורג למד את המשכיל התורני יהודה ליב דהקעט (מארמארשטיין, יידיש. ליטעראטורבלאסט, 1907, עמ' 52-54, 91-92), שעל חרגום רש"י שלו לגרמנית, הסכים גם מרן החת"ס (עיין בספרי על הגאון המהר"ץ חיות, פרק ראשון, בנספח מספר י"ב, להערה 62). על גדלו בתורה וערכו בעיני חכמי הדור עיין בסמיכת חכמים של הגאון ר' מרדכי בנעט, משנת תקפ"ח, שבה הרימו הגאון רב המדינה למעלה ראש. ואם נביא בחשבון שהביבליוגראף של המהר"ם בנעט, הרב ד"ר ראובן סרבר (בספרו פאר מרדכי, ת"א תשי"א), לא מצא יותר משתי הורמות, וזו היא אחת מהן (עיי"ש, עמוד 112), נבין עד היכן הדברים מגיעים. ולגודל חשיבותה הכנסתיה בנספח להערה הנוכחית. עיין גם בהסכמות לפירושו על עקדת יצחק, בשם מקור חיים, פרעשבורג תר"ח, אך הגאונים הכת"ס, רבי שמשון רפאל הירש והיד אלעזר שבחווה והוקירוהו. על פרטים נוספים עיין בהעב. 19ובליציסטיק, הג"ל, ח"א, עמודים 165-164. ועיין באגרות סופרים, בחלק על החת"ס, ברשימת התלמידים, עמוד 93, ויען, תרצ"ג. ופלא על בעל כתב זאת זכרון, גיריוריק 1957, שלא הזכירו ברשימת תלמידי החת"ס. ועיין עוד בספר זולתים וברוח, ויען שנת תר"ה (1855), מר' גאטטליעב פישער, ששם נמצאת הסכמת ר' חיים יוסף פאללאק.

(24) זכרונותי, עמודים 27-19.

מוסר, סיפורים ושירים, ויתכן שבהשפעתו ניסה אה"ו את כחו בשיר²⁵, אך ללא הצלחה.²⁶

מטרעביטש עבר לשיבת הרה"ג ר' יצחק משה פערל'ס²⁷, הגאב"ד באייזנשטאדט²⁸, וגם שם בילה שנתיים. לפי דא"ה"ו לא התנגד מורו זה ללמוד הבאור²⁹. מעניין גם מה שהזכיר בשמו על הח' פיננער³⁰, שיום את המפעל לתרגום

(25) בגנוזים, הני"ל, עמודים 44-45, הדגיש ווייס שאחרי עבודה פיזית קשה היה לו למשיב נפש לשיר בשירים, ושם הזכיר שמונת אצלו שיר על כל קורות יוסף הצדיק, אך לא העיז לפרסמו. נענה אמנם אח"כ להפצרת ידידיו ומסר מפרי שיריו לפירסום. עיין בכוכבי יצחק, חוב' 4, עמודים 44-49: "שיר מזמור לבן יעקב, ליום חתונתו"; חוב' 5, עמודים 52-53: "אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוגיו"; שם, עמודים 53-59: "רגשות לב שבוש האביב"; חוברת 6, עמודים 69-77: "היצירה"; חוברת 9, עמוד 2: "ספר כוכבי יצחק"; חוברת 13, עמודים 77-79: "האהבה"; חוברת 16, עמודים 80-83: "האושר האמיתי"; חוברת 17, עמוד 2: "לא לחכמים לחם — המוכיח — שיבת נער". בשנת 1846 החל בשיריו, ובשנת 1853 כלה.

(26) לחובר (ראשונים ואחרונים, הני"ל, עמוד 57) "סידר" את שירי ווייס במשפט קצר וקולע: "על שיריו שהודפס בכוכבי יצחק, יש לעבור בשתיקה".

(27) על תולדות הגאון הזה עיין בבית נאמן (שו"ת שונת ממונ), בצירוף תולדות המחבר מאת המו"ל, סיגעט תרס"ז; מליצי אש, מהרה"ג אברהם שטערן, חדש מנחם אב, אות טט (הוצאת גיריורק, ע"י בן המחבר); שם הגדולים מארץ הגר, מערכת גדולים, ר' רלה/2; פארי חכמי מזינטינו, גרוז. סיגעט תר"ע מקסו. הוא למד בשיבת הגאון ר' משולם איגרא ומשם עבר לשיבת הגאון ר' יוסף פוזן (חתן הגאון הנודע ביהודה). לפי בעל מליצי אש, שם, נסמך גם על ידי המהר"מ בנעט, אך הרב פרבר, הני"ל, לא הזכיר דבר מזה. בשנת תקפ"ב נתקבל לאייזנשטאדט וכיהן שם עד שנת תר"א, שאז נתקבל לעיר באניהאד. תנועת ההשכלה התחילה לסתוף שם את הנוער והרבה מבעלי הבתים ג"כ נענו לה, ע"כ נאלץ הצדיק הזה לעזוב את כהונתו שם ושב לעיר מולדתו (אונגאריש ברודא) ושם נפטר בתמישה עשר לחדש מנחם אב, שנת תרי"ד (כחדשים אחרי שעזב את רבנותו) וכן שבעים שנה היה בהשיבו את נשמתו ליוצרו.

(28) עיין בערים ואמהות בישראל, ח"א, עמודים 41-79, ירושלים תש"ו, במאמרו של הר"ר פטאי, על אייזנשטאדט, וברשימה הביבליוגרפית דשם.

(29) בנוגע לנקודה הזאת רק מפי ווייס או חיים (כעת אין לי מקור אחר). אך אם נסתכל לדוגמה בשו"ת הגאון החת"ס (חאו"ח סימן כ"ח, וחלק ששי סימן מ"ג) ובשו"ת הגאון ר' יהודה אסאד (חיו"ד, סי' כ"א, כ"ב) באיזה כבוד התייחסו אל הגאון הצדיק הזה, נקבל תמונה אחרת גם על יחסו אל הבאור של בן-מנחם. ומעניין לציין שגם פרץ סנדלר, בספרו הני"ל, לא נתן מקום לדברי ווייס אלו. וע"כ צריכים להיזהר מאד בדברי טאגליכט (בהקדמתו להעברעאישע פובליציסטיק), כי מדבריו יוצא שמשתי הישיבות (טרעביטש ואייזנשטאדט) ספג לתוכו אה"ו את הרוח שאחרי כן הכניס לחוברות "בית-המדרש" שלו. כונת טאגליכט כנראה היתה ליחסו של אה"ו אל הפלפל, וזה יתכן שבישיבות הני"ל לא ראה אהדה יתירה אלו. כדאי גם כן להזכיר פה הנחה אחרת של אה"ו, שפרסמה ברבים (ממזרח וממערב, בעריכת בריינין, ח"א, עמודים 9-16, וויען, תמוז, תרנ"ד), שבה טען על הגר"א בדברים כאלו: "מי זה יאמר לי כי הפלגתי באמרי כי הוא, הגאון מוילנא, היה הזורע הראשון על אדמת ההשכלה בארץ רוסיא". והמבין את המושג השכלה בפיו של אה"ו, יבין איך הנחתו זאת יכולה להטעות את מי שאינו בקי בטיב המושגים של והשכלה שהורה והשכלה מדומה. ובספרי על המהר"ץ חיות, פרק ראשון, הערה 19, הארכתי מעט

התלמוד לגרמנית. לפי אה"ו לא התנגד רבו לתרגום הזה, תלונתו רק היתה על פיננציה שלא ירד לסוף דעת חז"ל וממילא אינו מתאים להיות המתרגם. בישיבה באייזנשטאדט נפגש עם הח' לעוו³¹; לפי ווייס הלשינו התלמידים על לעוו לפני רבם — על לא עוול בכפו, והגאב"ד ציווה עליו לעזוב את הישיבה. מכאן, שאה"ו רחש אהדה וחיבה למורו זה, כמו כן זכרהו לטובה על שעוררו על לימוד הירושלמי³².

כנראה ששני המורים הנ"ל, הג' ר' חיים יוסף פולאק, והג' ר' יצחק משה פערל'ס, השפיעו בהרבה על אה"ו בשנות התפתחותו הראשונות. מאיזנשטאדט עבר לישיבת הגאון ר' נחום טריביטש בניקולסבורג³³, וכשנתיים למד גם שם³⁴. שם התחיל להתכונן לבחינה בלימודים החיצוניים. במשך היום הוא עזר לאחד התלמידים בלימודי קודש, ובלילות למדהו חברו בעד הבחינות הנ"ל. מניקולסבורג שב לאייזנשטאדט על מנת להיבחן שם³⁵. מחמת חולשתו הגופנית לא הספיק להתכונן לבחינות באוניברסיטה, וע"כ התחיל את מלאכתו כאויטודידאקט, מה שנשאר כל ימי חייו.

בוה. ובכגון זה צריכים להתייחס למאמרו של משה דוד הר (באנציקלופדיה העברית, הנ"ל) שהגיש שאה"ו התנגד לרוח השמרנית וגם לרוח הריפורמה הקיצונית (שבודאי כיוון למאמרו של ווייס על החת"ס, הנמצא גם בזכרונותיו, עיין בגנזים, הנ"ל, עמודים 3018, וגם בממזרח וממערב, הנ"ל ח"ג, עמודים 2917), ועוד חזון למועד, כי עלינו להגדיר בדייקנות רבה את המושגים שמרנות וריפורמה, בציונים האפייני ע"פ רוחו של אה"ו.

30) על הד"ר פיננציה, עיין בספרי הנ"ל, על המהר"ץ חיות, בפרק רביעי, באריכות.
31) נולד כ"ח אייר, תקע"א, במורביה — ו' ערב סוכות תרל"ו בסעודין, הונגריה (22 למאי 1811 — 13 לאוקטובר 1875). הוא נטה לגמרי אחרי הריפורמה ונהג אחרי חורניצער, ככה שסופו מוכיח על תחילתו שמקומו לא היה יכול להיות בישיבת הגאון ר' יצחק משה פערל'ס, לזמן ארוך. עיין עליו במאמרו של הד"ר אייזלר באנציקלופדיה יודאיקה, חלק אחרון, טורים 1138-1839, ובמ"מ שם.

32) כידוע הונח הלימוד הזה בישיבות ורק יחידי סגולה היו בקיאים בו (עיין מבוא הירושלמי, לרז"פ, ברלין, תרפ"ג, בדף א' עמוד ב'; בכורים, לנפתלי קלר, ח"א עמוד 58).

33) עיין עליו בגעזעלשטעטע שריפטען, לל. לעוו, הנ"ל, בחיב, מעמוד 199 והלאה; ערים ואמהות, ח"ד, במאמרו של הרב ד"ר ז. כהנא: ניקולסבורג, עמודים 284-285; יאהרב'ן דער יידיש, געזעלשטעטע, חלק ט"ו, עמוד 39. הגאון הזה נולד בפראג בשנת 1799, ונפטר שם (בדרכו לקרלסבאד). עיין במיוחד בביבליוגרפיה של כהנא, בעברית ובלועזית.

34) עיין בדברי ל. גינצבורג, במאמרו על ווייס, עמוד 5, אה"ו בזכרונות, עמ' 41, הרבה מאד בשבח רבו זה: «בקיאות אשר כמוהו לא ראיתי עד הנה, שני התלמודים היו שגורים בפיו, ספרי הפוסקים הראשונים והאחרונים חרותים היו על לוח לבו».

35) אה"ו לא מסר לנו על יחסו של הרב באייזנשטאדט אליו, אחרי שנסע לשם על מנת להבחן, אך בנסיעתו זאת סיכם, כנראה, את ביקוריו בישיבות. ומעניינים ואפיינים הם שני מאמריו בבית המדרש, שלו, עמודים 45-48 («על הדרשה בישראל»), 117-121 («על הישיבה בישראל»), ששם כאילו מסר את רשמיו על תפקידו של הורשן ותופס הישיבה.

בשנת תר"ב, והוא כבר בן כ"ז שנה³⁶, נשא את הינדא אפנהיים³⁷ לאשה, ואתה ראה זיקנה ושיבה³⁸. לאות הערצה וכבוד הקדיש לה את החלק הרביעי של ספרו דור דור ודורשיו³⁹.

באותה השנה בערך — תר"ב — חלה האב"ד במעזריטש גדול, הרב יעקב ליב פוללאק⁴⁰, והרופאים אסרו עליו להמשיך בלימודיו בישיבה שלו. הרב פנה אל אה"וו, שכנראה התייחסו אליו כאל ת"ח ובעל ידיעות רחבות⁴¹, בבקשה למלא את מקומו בישיבה. אה"וו מילא אחרי רצונו עד שנת תר"ה, שאז סגרה המשלה את כל הישיבות שבמדינות מורביה⁴². ואפיינית היא הערתו של ווייס בנוגע לבחורי ישיבתו: „אבל לא ארכו הימים ומעט מעט נתמעטה ישיבתי, כי באה רוח אחרת בבחורים, כי נכספה נפשם ללכת אל אחת מהעירות הגדולות,

ע"ן גם בעמודים 150-156 („תעודת הרבנים“) שזה מעין המשך להנ"ל. ע"ן גם בהאטיף, שנה ג', תרמ"ו, עמודים 152-159, ששם — בדברו על הסניגור של צווייפעל — הדגיש שתועלת הספר הוא רק לחיבשי בית המדרש, מדור הישן, שזה יפקח את עיניהם ויתחילו לראות ולפענח את המאור שבדברי חז"ל, לפי דרכי ההגיון האמיתיים.

(36) בעצמו הדגיש את הגיל (זכרונותי, עמוד 30).

(37) היא היתה בת הגאון ר' בר אפנהיים, אב"ד דרעזניץ ואייבישיץ (נפטר ר"ח טבת תר"ה, ספר זכרון, וורשה תרמ"ט, עמ' 126), בהרב ר' חיים אפנהיים (שנפטר בשנת תקפ"ב), בן ר' איציק אפנהיים מפרעסבורג. ר' איציק זה הי' אביו של הגאון בעל מי באר (ר' בער אפנהיים). ע"ן בגנזים, הנ"ל, עמודים 30-41.

(38) בעת כתיבו את זכרונותיו, רשם: „אשר זה כארבע וחמישים שנה היא עזר כנגדי ונצבת לימיני“. ע' בגנזים (עמוד 30).

(39) התאריך הוא: כ"ב סיון תרמ"ו: „אל אשתי המשכלת והידועה בצדקתה מי הנדה תח"י“.

(40) הוא מילא את מקומו של ר' יוסף ביא"ח פילבויען. ר"ל"ף נולד כ"ז אדר, תקס"ב (ראשון למרץ 1802) באייבישיץ ולמד בישיבת הגאון המהר"מ בעטש בניקולסבורג, אך גישתו היתה כבר שונה מזו של יתר תלמידי רבו הגדול, והגאון ר' נחום טריביטש חשד בו וסרב זמן ידוע להעניק לו את רשיון הרב המדינה. בשנת תר"ב כבר כיהן במעזריטש גדול (ע' ברשימת הפרענומעראנטען על הספר חקירת האמת, וויען, 1842). ע"ן עליו יותר אצל גולדוואכשטיין, הנ"ל, עמוד 231. הוא נפטר ביי"ב אדר, תרי"א (14 לפברואר, 1851).

(41) מה בעצם בולט ממאמרו המדעי על תולדות רב (כוכבי יצחק, ת 22-30, ס 55-49, י 21-16, יא 45-54), שהתחיל בפרסומו בשנת 1847. ובו כבר רואים את הדרך של שי"ר בעבודה (הגם שביטל את חידושי שי"ר כמעשי נערות — זכרונותי, 86). ומדי דברי בזה אוכיר רק בקיצור, שכנראה היתה בלבו של ווייס טינא על שי"ר, ולמרות כל השתדלותו לטהר את הענין לא יצא שי"ר נקי מעטו האישי של אה"וו. ובצדק תבע החכם ר' אברהם עפשטיין את עלבונו של שי"ר מאה"וו (דברי בקורת, קראקא 1896). וע"ן דדו"ד, 2, עמ' 204; ברנפלד, תולדות שי"ר, עמ' 31. וכנראה שלא לחינם נתחבר המאמר על הלל ושמאי, שבו תואר אה"וו כאיש קשה מאד (ע"ן בריינין, ממזרח וממערב, ח"ג, וויען תרנ"ו עמודים 120-135, עיי"ש היטב, כי זהו תיאור אמנותי).

(42) ע"ן בדי יודען אונד יודענעמיינדען, הנ"ל; קלוזנר ביזורים ובונים, שם.

אשר שם גימנאזיום או אוניברסיטעט, להשתלם בלמודים חיצוניים⁴³. אם יד המורה החדש היתה בזה, שהשפיעה במישרין או בעקיפין על חניכיו עד שנכספה בפשם לעזוב את כתלי בית המדרש כדי להשתלם בחכמות חילוניות, או שהאווירה במעזריטש גדול נשתנתה בדרך כלל, יכולים לראות משלשלת הרבנים שישבו אז ואח"כ על כס הרבנות במעזריטש גדול⁴⁴, וזהו פרק בפני עצמו.

כשלוש עשרה שנה אח"כ — בשנת תרי"ח — עבר אייזיק הירש ווייס לוויען, אחרי שפרנסתו במולדתו התמוטטה, וכנראה שירד לגמרי מכנסיו⁴⁵. ד"ר מאיר וואכסמאן המליץ עליו בענין זה את מאמר חז"ל⁴⁶ "תקנתו היא קלקלתו", דהיינו הקלקלה של אי-הצלחתו במסחרו הביאה אותו לתיקון חייו, שיעסוק במה שנפשו חשקה, במחקר ובחיבור ספרים⁴⁷. מהאמור, נראה שהיו רבים וכן שלמים שהיו מעדיפים להבין את דברי חז"ל אלו כפשוטם, שבמה שהוא חשב שהיא תקנתו שם היתה קלקלתו⁴⁸.

בויען נתמנה מגיה בבית הדפוס של "צאמארסקי עט דיטמרש"⁴⁹, שעבר אחר כך לרשותו של ר' יעקב שלאסבערג⁵⁰, שג"כ תמך באה"ו. התיישבותו בויען מסמנת תקופה חדשה בחייו. הוא היה בן ל"א בערך, כאשר פירסם את מאמרו⁵¹ על דברי חז"ל (ב"מ מב, א), שאין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין, ששם התעמק בחלק המוסרי והסביר ש"העין" רומזת על התאוות, על דוגמת הפסוק: ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, והענין הוא שאין הברכה מצויה אלא באדם שאינו הולך אחרי התאוות ואינו נכשל בזרמי הזמן!

עודנו בבית אביו והוא התחיל בחיבור, שיכיל בקיצור נמרץ את כל

(43) עיין בגזוים, עמוד 44; ממזרח וממערב, ח"ג, עמוד 24, בהערכת ווייס על אחדים מתלמידי התת"ס.

(44) עיין בדברי גולדוואכשטיין, הג"ל, עמודים 231-232.

(45) אנציקלופדיה עברית, הג"ל, טור 234.

(46) תענית יו א.

(47) חכמת ישראל באירופה, עמוד 151.

(48) עיין במכתבו של הגאון ר' חיים עוזר גרודונסקי, אל בעל דורות הראשונים,

בספר זכרון לר' יצחק אייזיק הלוי, ישראל 1964, עמוד מ"א.

(49) עיין בבכורים, ח"ב, ויען תרכ"ה, עמודים 20-38, על תולדות מלאכת הדפוס ומדפיסי ספרים בלשון עבר בקרית מלך רב ויען הברה, במשך שמונים שנה האחרונות, ממאיר לעטעריס.

(50) שם, בעמוד 36, נזכר שר' יעקב שלאסבערג התחיל להדפיס סדרי תפלה ומחזורים בבית דפוסו של המדפיס סאללינגער. בית-דפוס זה נקנה אח"כ על ידי צאמארסקי, ובשנת תרכ"א קנה שלאסבערג את חלק הדפוס של צאמארסקי (כי היו לו שותפים במסחרו), שהיה נועד לספרי לשון עבר, וביחוד עם גיסו בענדינער הוציאו ספרים עבריים רבים. בשנת תרכ"ד מת בענדינער ובית הדפוס עבר לגמרי לרשותו של שלאסבערג. ועיין המגיד, 1866, ע' 335.

(51) כוכבי יצחק, חוברת 5, 1846, עמודים 59-60.

הדינים שבשולחן ערוך או"ח ויו"ד, לתועלת הבעלי-בתיים, אנשי מעשה, ויראי ה' גם בביתם⁵², כזה היה אה"וו בראשית צעדיו. אך וויען הבריה, על כל מוסדותיה השונים, התחילה לעשות את שלה.

ב. שיטתו בחקירה והתגלותו

חכמת ישראל כבר התפתחה במידה מרובה לפני תקופת אה"וו. אין ספק שהורטה ולידתה היתה בעברית⁵³. אה"וו נחשב לאחד מנציגיה. אך אחרי בדיקה כנה ואמיתית בספרי אה"וו — כפי שיתוארו לקמן — נוכח שאה"וו לא היה מקורי, במובן הביקורתי של המלה. רנ"ק שימש מקור-אב לתולדות המסורה שאצל ווייס⁵⁴. כשי"ר⁵⁵, רז"פ⁵⁶ ואחרים, כן גם אה"וו הקים את בנינו על מאמריו המובהרים של רנ"ק⁵⁷. אך דרך לימודו ושיטת ספריו הם יותר במסלולו של ריב"ל⁵⁸, כי דרך הרנ"ק היה לפעמים קשה ויותר מדי עמוק, בבחינת יקוב הדין את ההר, דהיינו: ללמד את הרוצים ללמוד את המדעים בצורה ישירה, מבלי לדאוג לסכנות הכרוכות בהתפשטות ההשכלה. אך ריב"ל השתדל להוכיח לאדוקים ולתמימים שאין מוות בסיר ההשכלה, ואחרי שהסיר — או שחשב שהסיר — את

(52) בשנת תרכ"א י"ל ספרו בשם „אורח לצדיק“, שנספח לסדר תפלת יעקב, ששלאסבערג הוציא לאור. על ספרו זה עברו גלגולים רבים, חלק ממנו נשרף וכנראה שרק חלקו הקטן נשאר. (עיין גם בישורון, קבק, משנת תרכ"ד, שנה ד', במחלקה העברית, במאמר הברכות והתפלות, מאת אה"וו; בכורים, ח"א, עמודים 85-95, על תפילת העמידה, ממנו). בכל אופן זו היתה עבודתו הספרותית הראשונה. או התענין ווייס בפסקי דינים, בבחינת הלכה למעשה, ואח"כ יותר ויותר במקורותיהם.

(53) עיין קלוזנר, היסט. של הספ. העברית החדשה, ח"א, עמוד 1.

(54) לחובר, ראשונים ואחרונים, עמודים 57-58, ההגיש שהתלות של אה"וו ברנ"ק היא כל כך גדולה, עד כי התקופות שראה קרוכמל בהיסטוריה העברית הכללית, שאינן רק רוחניות, ומכל שכן שאינן רק רוחניות-תלמודיות, היו — בשינויים ידועים — לתקופות היסודיות בסדר ההתפתחות של התורה שבע"פ ומהלכה בספרו של אה"וו. ושם בעמוד 59, הרחיב את השיטה הזאת עוד יותר, עיי"ש, באמרו שאה"וו לא היה בעצם משועבד לחוקים של אחרים, אבל היה ממש כבול לחוקי החומר שעליו נבנה בנינו.

(55) עיין בדור חכם, ברנפלד, ורשה 1914, עמוד 9, על העקיצה הידועה בפי הנ"ק: כאשר שאלו את רנ"ק על ההבדל שבינו ובין שי"ר, ועל ההבדל שבינו ובין שבי"ה (שמשון בלאך הלוי), ענה: שי"ר, כבלעו כך פלטו (דהיינו שאינו מוסיף הרבה על מה ששומע, אלא פולט ומוסר לאחרים); שבי"ה, איידי דטרד למפלט לא בלע (דהיינו שמוסיף וממשיך למסר ואין לו זמן לבלוע כהוגן, ובוזה שי"ר עולה עליו).

(56) עיין ר' זכריה פראנקעל, משפ"ר, ווארשה תרנ"ח, עמוד 187.

(57) קלוזנר, שם, ח"ב, עמוד 190.

(58) בספריו תוהה בישראל, ווילנא תרט"ז; בית יהודה, ווילנא תרי"ח. ועיין במיוחד בספרו של ריב"ל, זרובבל, ווארשה תרנ"ג, ח"א, עמודים 146-147, בהערה 1, בנוגע להלכה למשה מסיני.

המכשלה הזאת מן הדרך, ניגש אל המדעים בעצמם⁶⁰. אך כאמור, כל זה היא רק השיטה שבה אנו נתקלים בסידור הרצאותיו בספריו, אך היסודות והנדבכים החזקים ביותר הם לקוחים, במישרין ובעקיפין, מרנ"ק⁶⁰, גם משי"ר⁶¹, מן הרנ"ק⁶² ואחרים⁶³.

בספרי ווייס — ובמיוחד בספרו הראשי, שעליו שמו נקרא⁶⁴ — אין רעיון אחד מבריה, אלא שהתכנית היא מעין מזיגה מכל הנ"ל⁶⁵, מעין מאסף לכל המחנות, שבין גדולי האומה בחכמת ישראל.

למחקרי תורה שבעל־פה הקדיש אה"ו את כל יצירותיו. עבודת־בכורה שלו, בכיוון זה, היתה בהוצאת ה"ספרא דבי רב", הוא ספר תורת כהנים⁶⁶, עם פירוש הראב"ד⁶⁷ ועם הערותיו, בשם מסורת התלמוד⁶⁸. מהסכמת הגאב"ד, רבי אלעזר הורוויץ, בעל יד אלעזר⁶⁹, ומהרושם שההוצאה הזאת עשתה על הלומדים

(59) בריינין, ממרוז וממערב, ח"א, עמוד 11.
(60) במיוחד מהפרקים שבמורה נבוכי הזמן, שערים י"ג (אם למסורת) וי"ד (האגדה ובעלי האגדה).

(61) הגם שלא הודה זאת, אך ידע להאשים את שי"ר, שערך אגדה שבערך מליון (של שי"ר), לקוח מרנ"ק (דדו"ד, ח"ב, 204).

(62) בענין שמואל ירחינאה (החזק, של יה"ש, א, 89-66, 143-133, 148-143; ב, 93-63; ג, 140-118), ע' היטב בדדו"ד, ב, 190-193.

(63) עיין השחר, 10, עמודים 262-257, בהגנת סמולנסקין על שרוך השלם של קאהוט, בפני התקפתו של אה"ו; קלוזנר, שם, ח"ה, עמוד 81. ועיין (לפי ציונו של קלוזנר, שם, ח"ד, 296-295) ב"רוחות מנשבות", הוספה לקובץ הזמן, של עזרא גולדין, ווארשה תרנ"ו עמוד 86.

(64) לחובר שם, עמוד 60.

(65) ולזכותו עלינו לזקוף, שאה"ו דרש שלא להכניס אל הדורות הקדומים את הדעות של היום — ועל ידיהן להסביר את דבריהם — אלא להבינם ברוח העת והזמן. וההנחה הזאת היא בעלת שתי פיפיות, כי מצד אחד הוא צודק שצריכים להסביר את הדברים לאור הבעיות השונות שנתהו בזמנים שונים ולצרף את הידיעה הזאת להסבר העניינים. אך מאידך גיסא ישנה פה חרב חדשה מונחת על צוארי הלומדים, כי ההנחה הזאת סובלת גם כן את שיטת ההתפתחות של גיגר וסייעתו, שעייז רצה גיגר לבטל את כל הרעיון של "התורה הכתובה והמסורה", והקשר האמיץ שביניהן.

(66) שי"ל אצל שלאסבערג, בשנת תרכ"ב.

(67) הכ"י היה בספריית אוקספורד, ואחי המו"ל, אריה ליב הכהן שלאסבערג מלונדון, המציאו להם.

(68) הכולל הערות ומראה מקומות בשני התלמודים, בתוספתא ובראשונים, חילופי הנוסחאות שבין הספרא, שבכ"י הנ"ל, והמובאות בשמו בספרים אחרים.

(69) ההסכמה היא מיום ד', ערב ראש השנה, שנת ברי"ח דתורת כהנים, דהיינו ער"ה תרכ"ג. את ההסכמה בשלימותה הכנסתי גם למאמרי על הגאון יד אלעזר, ההולך ונדפס בארשת, חלק ה'. והנה מה שהיד אלעזר כתב בנוגע לאה"ו: "מאת הרב המופלג ומופלא במלאת חכמים, החריף ובקיא, כש"ת מוהר"ר אייזיק הירש ווייס נ"י, והדברים עתיקים, כראי מצדדים ואורה מפיקים, על דרכי ומערכי הספר הקדוש הזה". ואה"ו בהקדמתו שם כתב על היד אלעזר: "ועל הטוב יזכר פה שם אהובי, מחמד עיני, הרב האון המפורסם, נר ישראל, ע"ה, פ"ה, כש"ת מו"ה אלעזר הלוי הורוויץ, נ"י, אב"ד ור"מ בקרית חיים... גם נשאתי ונתתי עמו בעניינים שונים וחכמתו הרבה עזרה לי בחקירת, ישלם לו אלקים כפעלו". עיין בנוסח.

הצעירים⁷⁰, יכולים לדון שאה"ו משנת תרכ"ב, אינו עודנו אפילו הטייטה של אה"ו בעל דור ודורשיו, של שנות תרל"א—תרנ"א⁷¹. התגלותו של ווייס התחילה בכל גדלה.

בשנת תרכ"ד נתמנה אה"ו למורה במוסד החדש, בשם "בית-המדרש", שיוזמו ומייסדו היה הד"ר יעלינעק⁷², ושם הירצה ווייס עד יום פקודתו. בית-המדרש זה היה מעין מעבר, או יותר נכון, תחנת-מעבר בין סמינר לרבנים — ושיבה מדור הישן, ומכיון שמוסד מסוג זה הוא, במובן ידוע, על פרשת הדרכים, ברור שסכנות גדולות צפויות לתלמידים הצעירים המבקרים בו, כי כל סטייה קטנה מהמסורת המקובלת — שרק העין החדה קולטת אותה — חותרת לאט לאט מתחת לתורה הכתובה והמסורה. והתלמידים הבלתי מנוסים לא ידעו להבחין, והפסדם יעלה על שכרם. כנראה שבגלל זה הסכים גם הרב הראשי, הגאון בעל יד אלעזר, לקבל על שכמו אחריות ידועה לטובת הדור הצעיר, והחליט לתת במוסד ההוא שעורים בגפ"ת, כדי שבמישרין יוכל להשיגה שם על המתרחש בנשמת נשמתה של האומה, דהיינו: התלמוד. אה"ו הירצה על הספרות התלמודית, שבשני התלמודים, וגם בפרקי אבות הירצה מדי שבת בשבתו⁷³.

בעמדתו המתונה, בעת ההיא, רצה אה"ו למזג את הידיעה שבשני התלמודים, עם דרך יצירתה של אותה הידיעה, דהיינו את דרך ההתפתחות ההיסטורית⁷⁴.

70) לחובר (ראשונים ואחרונים, הנ"ל, עמוד 56): "בזכרוני נשאר עוד חוקר הרגע, כשגילתי בבית המדרש, שבעיירה, את הספרא, עם פירוש הראב"ד, ומסורת התלמוד של ווייס... כאן זה עשה רושם, שמחבר חי בימינו חיבר מעין פירוש לספרא, דבר בלתי רגיל אצל האחרונים".

71) עיין לעיל בהערה 29.

72) עליו עיין בהדרוס חוברת י"ז, עמודים 105-133 (בהערה שלי למאמרי על היד אלעזר, מספר 252). ועיין במקור ברוד, לבעל תורה תמימה, בח"ד, פרק מ"ג, עמודים 1886-1887, סעיף ה' (צילום גניורוק, תשי"ד). ועיין ב"יקרא דשכבי", בהאסיף תרנ"ד, עמודים 193-194. על הערצת אה"ו ליעלינעק יכולים לדון מהעובדה, שאה"ו הר"ל את הספר "דרכי הגמרא", לר' יצחק קאנפנטון, ויען תרנ"א, לכבוד חג השבעים של יעלינעק; ועיין בהצפירה, תרנ"א, גליונות 135-136-137, ויש ספרות רבה עליו וספריו שהו"ל.

73) במאמרי על היד אלעזר, הערות 253-256, הארכתי על השעורים שנתנו בבית המדרש, וגם הזכרתי את כל המרצים, ולזה רק אוסיף פרט קטן, שבמקרים מיוחדים הרצה שם גם אורח נכבד, כמו הרצאתו של הד"ר בוק, על בן-אביוה של מאיר הלוי לעטעריס, ביום ו' לדצמבר, 1864 (המגיד תרכ"ד, גליון 43; שם, תרכ"ה, גליון 2; ועיין וויינער מיטטיילונגען, מה"ל, 1864, גליון 14).

74) ומענין מאד, שלמרות כל השיטה שלו בענין זה, איך רצה לגתח את כל מחשבותיו מבחינת ההיסטוריה, לא קלע אל המסורה ברעיון היסטורי אחד, ששם לגמרי היה חורג מהמושג ההיסטורי, וזה במאמרו "הרעיון הלאומי בישראל", שנדפס בהאסיף, תרנ"ד, במדור הראשון, עמודים 95-101, ששם התנגד לחבת ציון, במובנה הפוליטי-היסטורי. טען, כמו שאחרים רבים בזמנו טענו — עיין בתבואת על המהר"ץ חיות, בפרק שביעי, בקשר

כנראה שרעיונו היה בערך ככה: כל התלמוד והשתלשלות הפוסקים הם פרי התפתחות החיים. בזה אמר להניח את אמת־הבנין שלו. כוונתו היתה להביס בזה את דעת האדוקים, ששקעו בלימודים דוגמתיים, אחוזי קיפאון והתאבנות, ובו בזמן חשב להכות על קדקוד המתקנים הקיצוניים, על ידי זה שיראה להם את כח ההסתגלות שבתורה שבִּעֲפֵ"ל לכל דרכי החיים. ואם יצליח לשכנעם בזה, אזי בצדק יוכל לאמר להם: למה לכם לעזוב את מחנה ישראל סבא, הלא גם בחיקו אתם יכולים להמשיך בהסתגלות לדרישות החיים, והדברים עתיקים⁷⁵. ברור שהשאלה היסודית היא: מה הם הגבולות של ההסתגלות?

בשנת תרכ"ד עורר סערה משפט קומפערט הידוע⁷⁶, שגם ווייס נסחף לתוכו על־ידי "נציח־ישראל" שלו, שבו הגן במישרין על הגאון בעל יד אלעזר והדרשן מנהיימער, ובעקיפין על ההיסטוריון גרץ. והמעין היטב בהגנתו יראה שגם את ההזדמנות הזאת ניצל אה"ו לפרסם את שיטתו הנ"ל.

בשנת תרכ"ה הפתיע אה"ו את עולם הלומדים בהוצאת מדרש תנאי שני, והוא "המכילתא", עם פירוש "מדות סופרים", בצירוף מבוא גדול. עוה"פ מחקר חשוב ביסודות התורה שבִּעֲפֵ"ל.

בה בשנה ייסד אה"ו גם את הירחון שלו, בשם "בית־המדרש", כנראה על שם המוסד שבו כיהן. הירחון הוקדש כולו לשאלות ספרותיות שבתלמודים. יוצרו ויוזמו חלם כבר אז על במה ספרותית־מדעית־היסטורית־ביקורתית. כנראה שלצעד הזה טרם מצא אז מספיק קיצוניים, ועוד פחות תורניים מתונים. כי גורלו

למכתבים שנתפרסמו בהפוסט, תשי"ב, חוברת קמ"א, מרבנו המהר"ץ אל הצדיק ר' אליהו גוטמאכער — שהתנועה הציונית־הדתית, עם כל תכניתיה הטובות, תביא סכנה וצרות חדשות על הפנורה שבגולה, כי גם שונאינו יאמרו שהתברר שליהודים אין מקום בארצות יתר העמים, שהרי היהודים בעצמם טוענים אותו הדבר. עיי"ש. כל הצטדקותו שם אינה משכנעת, בבחינה זאת פגע בהיסטוריה.

75) עיין היטב בדברי בקרת של אלעזר אטלס (האטיף, תרמ"ה, בחלק אוצר הספרות, עמודים 229-237); הפסגה, קובץ ב', עמודים 34-38; שם, קובץ ששי, עמודים 36-39, 42-44; כנסת ישראל, שפ"ר, ח"ג עמודים 353-368, בדברי המבקר שמואל אלכסנדרוב. 76) במאמרי הגדול על ידי אלעזר (ארשת ח"ה) הבאתי את כל הענין הזה באריכות, ופה רק אעזב את הקורא בקיצור: בשנת תרכ"ד פירסם הד"ר ל. קומפערט, בנודח העתים שלו, ש"ל בויען, את מאמרו של הד"ר גרץ. להרבה קוראים, ביחוד הדתיים, הבליט המאמר הזה שכוחו אינו מאמין במשיח אישי. המו"ל הובא למשפט על ידי הקטיגור הממשלי, שלדעתו העליב את שתי הדתות: היהדות והנצרות, ששתיהן מאמינות במשיח אישי, ואם בדרכים שונים. היד אלעזר והדרשן המפורסם מנהיימער הופיעו כמומחים לפני השופטים. מעדותם התברר שבדברי גרץ, באותו המאמר, אינו יוצא שגרץ אינו מאמין במשיח אישי, עיי"ש הכל באריכות. הגאון בעל יד אלעזר הסביר את דבריו בעתונות, שכל יהודי מאמין מחויב להאמין במשיח אישי וכו' עיי"ש. נגד ספרו של ווייס הופיעה חוברתו של ר' ניסן שידלוף, בשם נשק בר, פירטה תרכ"ה, שבו הוכיח בדיוק את ההיפך מדברי אה"ו, עיי"ש שהארכתי הרבה בזה.

של אה"ו בחלק גדול מחייו היה, שהיה בבחינת קרח מכאן וקרח מכאן: למשכילים הקיצוניים לא היה די קיצוני, ולתורניים הדתיים היה נראה כאילו כבר עבר את הגבול. ראשו ורובו של ירחונו הוא מתרומותיו⁷⁷. הגאון היד אלעזר תרם לו שתי הערות, אחת למסכת שבת (ק"ח, ב): "כל המשמר שבת זכר", ואחת למסכת יבמות (ק"ג, ב). על הענין של ר' יצחק בר ביסנא, שאירכסו ליה מפתח דבי מדרשא ברשות הרבים, והן שם בעמוד 142, עיי"ש.

בהופעת ירחונו זה יצא אה"ו עוד יותר מרשות היחיד שלו לרשות הרבים. התגלותו ביצירתו זאת גרמה כנראה שהירחון נפסק בסוף השנה, ורק כש עשרה שנה אחרי כן עלה בידו — ביחד עם התורני ר' מאיר איש שלום⁷⁸ — ליצור במה ספרותית, בשם "בית-תלמוד", שחמישה כרכים יצאו ממנה בשנות תרמ"א—תרמ"ט. בבית-תלמוד גילה אה"ו את כשרונו וגם את עבודתו הקשה בכל שטחי חכמת ישראל. הקדיש הרבה מאמרים על בירור הטקסטים היסודיים שבשני התלמודים⁷⁹, על בנין התלמוד והמדרשים⁸⁰, על המתודולוגיה שבספרי הקדמונים⁸¹, על תולדות חיים של ענקי הרוח של האומה⁸², על ידיעת דרכי העמים השונים בחייהם ומשפטיהם⁸³, כדי להבין על ידיהם חלקים מסויימים בהתפתחות המשפט היהודי זכר⁸⁴.

77) הירחון הזה הופיע זמן קצר מאד (שנה א', סיון, 44¹; תמוז, 80⁴⁵; אב, 116⁸¹; שנה ב', תשרי 117-156) והיה מעין המשך לאוצר נחמד, של בלומנפלד, שהופיע בשנות 1856-1863, בוועין (ע' קלוזנר, היסט. הג"ל, ח"ב, ע' 32). אה"ו מטפל בבית-מדרשו בנושאים חשובים למאד, כמו "אין המקרא יוצא מידי פשוטו" (3⁶, 48⁵⁴, 84⁸⁸; ע' גם בכוכבי יצחק חוברת ל", עמודים 85-91), "אין המשנה יוצאת מידי פשוטה" (121¹²⁸), הקדמת הראב"ע לתורה (19¹⁴). אפיניים הם ג"כ ה"בעשפרעכונגען" שלו על ספרים עתיקים וחדשים (39⁴⁴, 80, 115¹¹⁶) ובמיוחד דבריו על הספר לב העברי מר עקיבא שלעזינגער (39⁴⁴).

78) שני המחברים האלו היו מרקע שונה: איש שלום, בא משיבות הונגריות, ששם לא שמו לב למדעי היהדות בבחינת חכמת ישראל, כמו שרואים בדברי ווייס בזכרונותיו; וע' בריינין, ממזרח וממערב, ח"ג עמודים 120-135.

79) עיי"ש, ח"א, 32³¹, 63⁶⁴, 95⁹⁶, 127¹²⁸, 390³⁹³; ח"ג, 3, 95⁹⁶.
80) שם, ח"א, 9², 16¹⁷, 33³⁹, 159¹⁶⁰, 189¹⁹², 351³⁵³; ח"ה, 37⁴⁶, 71⁷⁸, 101¹⁰⁸. ועיין בכרטיס, ח"ב, 46⁵⁸. ועיין בהמגיד, 1867, עמודים 253²⁵⁴.

81) שם, ח"א, 26³⁰, 53⁶⁰, 85⁸⁹, 115¹²², 153¹⁵⁹, 181¹⁸⁴; ח"ב, 8¹.
82) הרמב"ם (ח"א, 161¹⁶⁹, 193²⁰⁰, 225²³³, 257²⁶⁵, 289²⁹⁶, 325³³⁰, 357³⁶⁵); רש"י (ח"ב, 33⁴⁰, 65⁷³, 97¹⁰¹, 129¹³⁸, 161¹⁶⁶, 193²⁰⁶, 225²³¹, 257²⁶⁴, 289²⁹⁷); ר"ת (ח"ג, 33³⁶, 129¹³⁸, 161¹⁶⁹, 193²⁰¹, 225²³³, 257²⁶¹, 289²⁹⁵, 321³²³).

83) ח"א, 97¹⁰², 129¹³⁴; ח"ב, 387³⁸⁸; וע' דו"ד, ב, 28²⁹; השחר, ח"ה, 209²¹⁶.

84) מענין הוא מאמרו בבית המדרש עמודים 33-39, בשם "תולדות הזמן ההווה", שבו מסר אה"ו לדורות את שנת הנצרות ליהודים וליהדות. גם בענין הזה דברתי ארוכות במאמרי על היד אלעזר, ואסקר רק בקיצור: הקירכענצייטונג, העתון הרשמי של הכנסיה

אך כל אלו המחקרים הם חלקים בלתי נפרדים מספרו הגדול דור דור ודורשיו, שבו הבליע בעקיפין ובמישרין את כל מה שקדם לו במקצוע הזה, ולא להיגם טיפל בילד-זקונים זה למעלה מעשרים שנה, שבעת הופעת הכרך האחרון היה כבר זקן מופלג. ומן הרעש שהספר עורר נוכל לדון על ערכו.

ג. השקפותיו על תורה שבכתב ותורה שבע"פ

אמנם כבר כארבע שנים לפני הרעש גילה אה"ו בעצמו את קלפיו. בשנת תרכ"ז הוציא לאור את ספרו: "משפט לשון המשנה"⁸⁵. הספר הוא אוסף של מסות ומחקרים מאה"ו על הלשון של המשנה. בהקדמתו הוא קובע הנחות שעוררו פלמוס. מדבריו יוצא כאילו חכמי הדור האדוקים אינם מוצאים את ידיהם ואת רגליהם בתורת התחביר של המשנה וגם עקבות שרשי המלים נעלמו מהם. ואם אמנם הדגיש שבין רבני הדור ישנם גם כאלו שבכוחם לחקור את המשנה חקירה נאמנה, אך החכמים הללו הם חסרי-מרוץ, אינם מעיזים לאמר את כל האמת, והן ולא ורפיא בידיהם⁸⁶. מבקר אחד יצא נגדו במאמר ארוך⁸⁷ והתקיפו קשות. בראשונה אמר⁸⁸, שהקורא נדהם מדבריו בהקדמה, שבה יצא אה"ו נגד חבריו שרק לפני זמן לא-רוב השתיך לחבורתם. ואחרי שביקר את ווייס, שבמחקר על לשון המשנה אין מקום לפולמוס והתקפה על החכמים — שלדעת אה"ו הם — הפחדנים שבמחנות האדוקים. בעברו לעצם הספר הדגיש המבקר, שכדי לחבר ספר שכזה, על המחבר להתמצא היטב בשפות: בבליית, יוונית, לטינית, נוסף לשפה העברית. ופה מציין המבקר בצער, שהמחבר לא מילא אחרי הדרישה הזאת ושהמחבר אינו מומחה בלשון, שהשתזרה בסגנון המשנה. כמו כן הוכיחו על פניו על שהביא ראיה לדבריו משני התלמודים — מהגמרא שבהם — בעניני הלשון. המבקר טען שבעת חיבור שני התלמודים השפה העברית לא היתה חיה בין העם, וע"כ סגנון התלמודים אינו יכול לשמש הוכחה וראיה לסגנון המשנה. במיוחד מראה המבקר שדרכו של ווייס אינה מדעית. כי אם המדובר הוא בעניני הלשון, אז צריכים לצטט בדייקנות רבה ולציין את המקורות בקפדנות. מה שאה"ו לא עשה בהבאותיו מהמשניות. המבקר מתפלא על ווייס, שכאשר בעמוד 32 הניח

הקתולית, התרכזה בכל עת ובכל שעה להתנפל על התלמוד, עד שהדבר הגיע לערכאות. והגאב"ה, היר' אלעזר הופיע עם צוות הרבנים להגן על נשמת האומה, עיי"ש באריכות דברים.

(85) משפט לשון המשנה, דרישת חוקיה, דקדוקה ותכונותיה, וינה תרכ"ז, 128 עמוד. (86) הניב הזה נמצא בשבת קיג א, והגירסא הנכונה היא: אין ולא ורפיא בידיה =

כן ולא, ורפיהה התשובה בידו, לאסור או להתיר. אבל בפי הבריות הגירסא השגורה היא: הן ולא וכי.

(87) מאנאטטשירפט, 1867, עמודים 239-234. שם הכותב הוא בסוף המאמר בראשי תיבות:

(88) כל המאמר הוא בנוסף למאמרנו, להערה הנוכחית.

שהביטוי "פתח", במובן להתחיל, שאינו נמצא בעברית-תנכ"ית, חדר לסגנון המשנה בעקבות היוונית והלטינית. אך ווייס שכח להביא את הביטויים היווניים-לאטיניים, המעידים על זה, וממילא כשל עוזר ונפל עוזר. בקיצור, המבקר מוקיע את יחסו של אה"ו אל מחנות האדוקים וגם פוסל שיטתו המדעית.

המעייץ בהקדמת אה"ו לתורת כהנים, משנת תרכ"ב, בשם "מבוא הספר", על ענין תורה שבעל-פה בכלל, בקושי יוכל להשוות את דבריו שם למה שכתב במבואו למכילתא, בשנת תרכ"ה⁸⁸, ששם כבר אמר בפירושו, שהתורה שבע"פ היא קדומה בזמנה מתורה שבכתב, ואם בזמן מן הזמנים התורה הזאת — תורה שבע"פ — היתה רק נחלת יחידי סגולה, אך היתה קיימת וידועה למורי הדור. ההנחה הזאת היא אבן הפינה בספרו הגדול דור דור ודורשיו⁸⁹, שבו אומר: "הן כבר מראש ומקדם עד לא שם משה לפני בני ישראל חקים ותורות, היו חקים ומשפטים ידועים וחיים בפי כל הנלוים לבית יעקב. לפי ספור התורה היה אברהם וזרעו מצוינים בשמירת חקים אשר נוסדו על יסודי משפט וצדקה (בראשית י"ח, י"ט. כו, ה). החקים האלה אשר שמירתם מיוחסת לבית יעקב הם היו הנהגות טובות לישר דרך החיים והיו נוהגות בין בני המשפחה הזאת. וכמו כן השתרשו בהם הנהגות ומדות אשר הורגלו עליהם במצרים, כי זה מן הנמנעות שישבו שני עמים יחד כמה מאות שנה ולא יפעלו אלה על אלה עצמה בדרך חייהם ובמנהגייהם ובמדותיהם. ועתה כל אלה ההנהגות והמדות אשר היו להם מביתם וממקור מחצבתם, כמו אלה אשר הורגלו עליהם במצרים, בין טובות ובין רעות, היו מן היסודות אשר בנה עליהם נתן התורה האלהית את חוקותיו ומשפטיה. לטובות נתן קיום ושארית, אמנם בהגבלות והרחבות ובתנאים שונים הנאותים לפי תכליתו⁹⁰, ונגד הרעות נתן חקים להרחיקן ולמען יהיו משמרת שלא ינקשו בהן, ועתה מקרה חקי התורה כמקרה החקים אשר חוקקו מאז מאת מחוקקים שונים שההרגל בשמירת היושר בין בני אדם היה להם לקו ולמדה, והוא היה המקור לכל חק ומשפט החלטי⁹¹, ואף כן היה הענין בחקי התורה"⁹².

ברורה דעתו של אה"ו, ללא משוא פנים, שהמקור והמוצא של התורה הוא בעצם מהחברה האנושית, אלא הבחירה הסופית, מה לקרב ומה לרחק מהתורה

89) אפיניית היא הערתו של ווייס במבוא הספר, הנ"ל, בהתנגדותו לרו"פ בעניני המדות שהתורה נדרשת בהן, עיי"ש, על ההבדל שבין גז"ש ליתר המדות. עיין ג"כ בקורת אה"ו על ספרו של ר"י רייפמן, בשם משיב דבר, וייען תרכ"ו (המגיד, 1867, עמוד 143).
90) עיין בהסכמת הגאון ר' משה דאנושעווסקי מסלאבאוקא, לספר דור ישרים — עיין לפנינו הערה 109 — ששם התלונן שר המסכים שבשנת תרס"ז כבר יצאו ארבע מהדורות מהספר דרו"ד.

91) עיין בדרו ישרים, הנ"ל, ח"א, שער ב', עמודים 90-92.

92) בפנים נמצא פה בסוגריים תרגום גרמני *Jedes positiven Rechtes*

93) דור דור ודורשיו, ח"א, מהדורה שישית, וילנא תרע"א, עמוד 5.

האנושית, באה על ידי נותן התורה האלהית. בעצם היה צריך לאמר בוחר התורה. לבסוף הוסיף אה"ו ואמר⁹⁴, שבוה שמניחים בוודאות שתורה שבע"פ קדמה לתורה שבכתב, מבטיחים את האמונה בתורה שבע"פ, וז"ל: „אבל המשכילים יבינו כי הפרוזה כזאת — שהכל מקובל מסיני⁹⁵ — לא הועילה להחזיק האמונה בתורה שבע"פ, אבל גרמה לה התנגדות מצד כל משכיל, אשר לא יסתפק בראיות על אמיתת איזה דבר, אשר הראיה עצמה עוד צריכה ראייה, אבל לא כן הוא בראיות שהנחנו⁹⁶. הן יוצאות מענין החקים עצמם ומזמן כתיבתם על ספר, ועל כן מכריחות להודות על מציאות דברי קבלה גם מצד החקירה והבקרת“.

כמובן שהנחתו זאת תביא אותו במיצר, כי איך יסביר את בעיית הצדוקים והפרושים? כי אם תורה שבע"פ היא קדומה, אזי אין לה כל קשר עם הפרושים, ומדוע — איפוא — יכחישו הצדוקים את תורה שבע"פ בגלל התנגדותם לפרושים? ויפה העיר על זה הד"ר וואכסמאן⁹⁷ במאמרו הנ"ל.

בשיטתו זאת הניח אה"ו את יסודותיו והיא נעשתה לאמת-הבנין שלו. במקום השיטה התיאולוגית של האדוקים, ובמקום השיטה הראצינאלית של המתקנים, אחז ווייס בשיטה היסטורית-התפתחותית, או אבולוציאנלית⁹⁸. גדולי הדור הרגישו במבוכה ובמהפכה שהספר יחולל, כי מחברו, הדרוין התלמודי⁹⁹, גודל וחונך בשערי התורה, ועודנו מתלבש באיצטלא דרבנן, מראה פנים מסבירות לתורה שבכתב, מכבד ומפאר את התורה שבע"פ, ובו בזמן טוען שעיקרה של התורה אינו יסוד מסיני, אלא פרי החיים, של הדורות הקדומים, שנותן התורה בחר לו מהם! ועל כולם רוצה בשיטתו זאת להבטיח את קיומה של תורה שבע"פ! הגאון רבי יצחק אייזיק הלוי¹⁰⁰, בעל דורות הראשונים, תפסו לווייס על

94) כבהערה הקודמת, עמוד 10.

95) עיין בפרק תשיעי, שבח"א, עמודים 78-67 (המהדורה השישית, כנ"ל).

96) עיין בפרק ראשון, שם עמודים 75; דור ישרים, הנ"ל, ח"א שער א, פרק

שביעי.

97) עיין בח"א, ספר שלישי, פרק י"ג, עמודים 108-116 (המהדורה השישית הנ"ל).

98) עמוד 156. כי לפי דעת ווייס יוצא, שבגלל שהצדוקים רחו את האליגוריה של

שיטת המתיונים, ע"כ רחו גם כן את כל הפירושים של הפרושים, אם לא התאימו בקפדנות למשמעות הפסוקים. אך כאמור, אם תורה שבע"פ היתה קדומה לתורה שבכתב, אין כל קשר בינה ובין הגוונים שבין הצדוקים והפרושים.

99) קלוזנר, שם, ולחובר, שם, בנו את כל יסודם על ההבנה הזאת של ווייס. אך לא הדגישו שזאת היא בעצם שיטת גיגר, כי תמיד השתדלו להבדיל בין וקיצוניותו של גיגר למתנותו של א. ה. ווייס. אך דעת אחרת לגדולי הרבנים שבדור, שראו יותר הרעלה בדברי ווייס המוטוים מאשר בדברי גיגר הגלויים, כאמור לעיל.

100) ככה כנהו לחובר, בראשונים ואחרונים, הנ"ל, עמוד 57.

101) עיין עליו בספר זכרון לרבי יצחק אייזיק הלוי, הוצאת נצה, 1964, עמודים

יב-קא. ועיין במיוחד בעמודים נה-נה, בנוגע להיסטוריון זאב יעבץ, שמעט כבדו ויותר חשדו, עיי"ש.

ימין ועל שמאל. עיין לדוגמה בצינוניו על הספר דדו"ד¹⁰², שפעם מראה לו ששבילי דתנ"ך אינם נהירין ליה¹⁰³, ופעם הוכיחו על שטעה בדבר משנה, שתינוקות של בית רבן לא יטעו בה¹⁰⁴. רבו מאמרים על מאמרים בענין זה¹⁰⁵. הרב יהודה הלוי ליפשיץ, האב"ד מקערעטש¹⁰⁶, יצא נגד אה"ו בספר שלם, בשם "דור ישרים"¹⁰⁷, שבו עקב אחרי כל צעד ושעל שבדדו"ד, ח"א. המחבר הזה התמחה כבר בספרו "דרך אמונה"¹⁰⁸, שנועד למלחמת-מצוה במלומד חז"ס¹⁰⁹, על מאמרו בענין נס חנוכה¹¹⁰, שעשה לו כנפים, כידוע. ושם — בדרך אמונה — חשב המחבר את חשבונו גם עם ווייס¹¹¹.

102) נדפסו בדורות הראשונים, חלק ששי, ירושלים תרצ"ט, עמודים 269-292.
 103) בח"א (מהדורה 6), עמוד 4, כתב ווייס בהערה: "הנביא מכיר את מצב הדברים המדיניים בארץ קדם בזמן הגלות ומכנה את כורש בשם ומתאר תקפו וכו' ואיה איפה מצאנו שידבר איה נביא כן?" ע"ז הכהו הלוי על קהקרו והראה לו פסוקים מפורשים, גם בנבואה על עם ישראל וגם בנבואה על הגויים, שבהם מפורטים פרטי פרטים על אישים, כמו מ"א, יג ב: "הנה בן נולד לבית-דוד יאשיהו שמו וזבח עלך את כהני הבמות", וזה היה כשלש מאות שנה לפני המאורע. וכן בישיעה יג יז, על חרבן בבל שתקרה על ידי מדי; גם בירמיהו כז ז, על הגויים שיעבדו את גבוכדנצר, את בנו ואת בן בנו, וכו'.
 104) במס' גזיר ד ב, נמצא ששמעון הצדיק אמר על עצמו "מימי לא אכלתי אשם גזיר טמא חוץ...". ע"ז כתב ווייס, שם, עמוד 80, ששמעון הצדיק "נמנע כל ימיו מלאכל קרבן גזיר", ובוה רצה אה"ו להחליט ששמעון הצדיק התנגד לנחיר גזירות. וע"ז העיר הלוי, הלא בבבלי שם נזכר רק אשם גזיר טמא, שמוזה לא אכל שמעון הצדיק (ורק גזיר טמא מביא אשם, עיין במדבר ו, ט"ב; רמב"ם, גזירות פרק ו'), ואין משם ראיה על קרבנות גזיר ששאר טהור אלא שמלאו ימי גזיר (כבכמדבר ו, י"ט), שמהם שמעון הצדיק כן אכל.

105) עיין תשובות ומענות נמרצות, מאשר שמחה ווייסמן חיות, קראקא תרנ"ב; דורש רשומות, משמחה ראובן ערלמן — הידוע בשם שר העודלמי — חרשה תרנ"ג; כנסת הגדולה, סובלסקי, ח"ה, עמודים 65-71, מאליעזר צארקעס.

106) עיין זכרון יעקב, ח"ג, קובנה 1930, עמוד 209; ועיין בהערה הבאה.
 107) ח"א יצא בפיעטרקוב, תרס"ח, וח"ב ג"כ שם, בשנת תר"ע. ומן ההסכמות על הספר יכולים לדון על המחבר (שרי ההסכמה היו, הגאון ר' רפאל שפירא, הר"מ בישיבת וואלאזין; הג' ר' משה דאגושעווסקי מסלאבאדאק; הג' ר' דוד פרידמן מקארלין-פינסק; הג' ר' צבי הירש ראבינאוויץ, הגאב"ד מקובנה; הג' ר' אליעזר גארדאן, הר"מ מטעלה, הג' ר' חיים עזר, הגאב"ד בחילנא, והג' ר' יצחק יעקב ראבינאוויץ, הגאב"ד בפאניוועץ).

108) י"ל בווארשה בשנת תרנ"ד. ועיין בזכרון יעקב, הג"ל, שם, שהחרדים שבדור האיצו במחבר להו"ל את הספר בהקדם האפשרי, כדי ששני הזקנים (אה"ו וחז"ס) יזכרו לראות את הכחשת דבריהם, כי אם ימותו בינתיים יאמרו: אין משיבים לאחר מיתה, עיי"ש.
 109) עליו עיין אישים, סוקולוב, ספר ב', ת"א תרצ"ה, עמודים 71-91; ספר היובל של הצפירה, חרשה תרע"ב, בדברי ניסנובים, בהנשטיין ופרישמן; עברי אנכי, שנה כ"ג, גליונות יב, יג.

110) בהצפירה, מיום ג', כ"ח כסלו, תרנ"א, גליון 278, טור 1123, הופיע מאמר של ר' חיים זעליג סלאנימסקי תחת הכותרת "מאי חנוכה", שבו החליט שהכהנים חלקו את השמן שמצאו בכף לשמונה ימים, ובכל יום הוליקו רק בתחילת הלילה, לפירסומא ניסא, עד שיכלה רגל מן השוק, והוא עוד הסתייע מהרמב"ם, שבהלכות חנוכה (ג ב) לא הדגיש את המלים, "ונעשה בו נס". ולדעת חז"ס הרמב"ם השמיטין כדי להעיד על זה, עיי"ש.
 111) עיין כבהערה 106.

אך ללוחם המוצלח ביותר נגד ווייס החזיקו את בעל דורות הראשונים. ולדוגמה נציג מה שכתב אליו ועליו הגאון האדיר רבנו חיים עוזר גראדוענסקי זצ"ל¹¹², וז"ל: "הן גם מצא על זה רוח כביר בקרבנו, מתוך צרה להמציא רוחה וממכה עצמה לתקן רטיה, לקומם היכל ספרות דברי הימים לבני ישראל על טהרת הקדש. הנה זאת הספרות אשר באו פריצים ויחללוה וישימוה לזעזעה ולחרדה לכל היושבים בבית ה', גם רבים חללים הפילה מאלה שלא הגיעו להוראה ושהגיעו, הלא ישמח לב כל החרדים לדבר ה', כי גם להספרות הזאת נמצא גואל נאמן..."¹¹³ וכן: "לדבר הזה שמו לב יחידי סגולה שבדור, אחד המיוחד אשר יצא חלוץ הוא בעל דורות הראשונים, עם ידיעתו הגדולה והרחבה והעמוקה בהתלמוד ונושאי כליו, הערה את מקור הספרות, בנה יסוד דברי הימים לבני ישראל על טהרת הקדש"¹¹⁴.

ככה ראו את ווייס ואת יצירותיו¹¹⁵. רבני הדור, שדאגו לבסוס הישיבות וללימוד תורה על טהרת הקדש, חרצו את משפטם האחד על האישי ווייס ועל שיחו, כי הדרוד היה בעיניהם לכלי־משחית מאד מסוכן, והשועלים הקטנים שלא הסכינו עוד בדרכי חז"ל כדבעי היו עלולים להכשל, כנ"ל בדברי הגאון רח"ע מווילנא.

ד. בין אה"ו לבין המהר"ץ

ספרי המהר"ץ הגיעו לאה"ו בשנות תר"ה-תר"ו בערך ואז כנראה התחילה ההתכתבות ביניהם, בזה שאה"ו מלאו לבו לכתב למהר"ץ כמה הערות על קצת ענינים אשר בספריו. בשו"ת המהר"ץ, ח"א, נמצאות שתי תשובות אל אה"ו, והן: ג', מ"ב, ואבארן בקיצור:

בתורת נביאים, ח"א, פרק שלישי, המדבר על הוראת שעה, הביא המהר"ץ את דברי הרמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק י"ח, הלכה ו', בזה"ל¹¹⁶: "דבר תורה שאין מלקין ולא ממיתין אדם ע"פ עצמו רק ע"פ שנים עדים. והא דהרג יהושע

(112) נולד ט' אלול תרכ"ג באיווא, על יד ווילנא — ונשמתו יצאה בטהרה ביום ה' מנחם אב, שנת ת"ש. טרם בא הגואל לכתב את תולדות חייו, כראוי לגדול הענקים הנה (עיין במונוגרפיה הקצרה, מאת ש. רוטשטיין, הוצאת נצח, ת"א).

(113) במכתבו אליו, מיום ט"ב טבת תרנ"ח (ספר זכרון הנ"ל, עמוד מ"א).

(114) בהסכמתו לדור ישרים, מיום ה' תמוז, תרס"ז. וע' היסט. של ספרות ישראל, חקסמן, ד', 720-727.

(115) בספר ספר זכרון, עמוד 39, נזכרות גם הגהותיו לש"ס שנדפסו, אך לא מצאתין!

(116) המהר"ץ לא צטט בקפדנות את דברי הרמב"ם, כי במקום "דבר תורה", כתוב ברמב"ם באמת "גזירת הכתוב", ועיין לפנינו.

לעכן ע"פ הודאת עצמו, הוראת שעה היתה, עכ"ל". ובשולי העמוד, שם ¹¹¹, ציון: "הנה מרן הכסף משנה לא ציין מהיכן למד רבינו זאת, דאין אדם נהרג ע"פ עצמו. אולם בפשיטות י"ל ¹¹² כיון דקיי"ל דצריך להיות התראה באיזה מיתה, וגם שיקבל עליו התראה ויתיר עצמו למיתה, וגם צריך שיעבור תוך כדי דיבור, עי' רמב"ם פ"ב מהל' סנהדרין הלכה ב', וא"כ בהודה מפי עצמו ליכא כל הני. אבל דברי רבינו מפורשין מירושלמי סנהדרין פ' נגמר הדין ¹¹³, דאמר עכן ליהושע: ולא עוד אלא למשה רבך לית מדמוך דלא הוי תלתין יומין דילפיך על פי שנים עדים יקום דבר" ¹²⁰. עכ"ל הערת המהר"ץ.

בסימן ג', הנ"ל, כתב לו המהר"ץ: "שלום וברכה ורב טוב לכבוד ידידי המופלג החרף השלם במעלות כש"ת מו"ה יצחק צבי המכונה אייזיק הירש ווייס מק"ק מעזעריטש גדול במדינת מעהרין — א) מ"ש ר"מ להתעורר על מ"ש בספרי תורת נביאים דלא ידעתי ¹²¹ המקור לדברי רבינו ספי"ז ¹²² מהלכות סנהדרין, דגזירת הכתוב בשאין ב"ד ממיתין ולא מלקין על פי עצמו, וכ' ר"מ כי דבריו מבוארים (סנהדרין פ' ע"ב) דאמרו שם: ושאר חייבי מיתות בעדה ועדים בהתראה ¹²³ ע"ש. — הנה גם אנכי ידעתי זאת, רק עיקר הקו' אנה מצא רבינו זאת במקרא...". הדברים מבוארים מעצמם, כי כנראה מדברי המהר"ץ לא הבין ווייס את עיקר קושיתו, אך לו היה המהר"ץ מצטט בקפדנות והיה מדגיש את "גזירת הכתוב", שבדברי הרמב"ם, יכול היה למנוע את אי"הבנת ווייס. המהר"ץ הדגיש אח"כ מכיון שההתראה היא תנאי ראשון לעונש, ע"כ מגופה של ההתראה רצה להוציא את הדין, שאין אדם נהרג ע"פ עצמו. אח"כ

117) בהוצאת זלקווא, תקצ"ו, עמוד ח; בהוצאת ירושלים, תשי"ח, עמוד כו.
 118) בציוני מהר"ג, על הרמב"ם, הקשה על דברי המהר"ץ, בזה"ל: "אבל זה שגגה, דא"כ בהודה מפי עצמו שגם התרו בו וקבל עליו התראה והתיר עצמו למיתה, בכה"ג היה צריך ליהרג על פי עצמו, ומלשון רבינו משמע שלעולם אין הורגין ע"פ עצמו". ובעצם הם דברי ווייס, שהמהר"ץ מוכיר בתשובה הנוכחית, ואח"כ מסביר המהר"ץ הכל, בקשר לתוספתא, עיין לפנינו.
 119) גם על דברי המהר"ץ אלו טוען בעל ציוני מהר"ג, שבציון הקודם, כי דברי עכן אלו ליהושע היו לפני שעכן הודה בעצמו, אבל אחרי הודאת עכן אין אנו מוצאים כל ערעור מצד עכן, וע"כ לדעתו אין ראיה מזה והביא ירושלמי אחר, עיי"ש. אך לענין אין הדבר ברור, כי אם כן לאיזה צורך אמר עכן ליהושע את זה, הלא יהושע טרם חרץ את משפטו עליו, עיי"ש היטב, כי אין משם קושיא על המהר"ץ.
 120) גם פה הלשון אינה מצוטטת בדיוק.
 121) בתורת נביאים בעצם לא נזכר שהמהר"ץ לא ידע את המקור, אלא שהשתדל לבררו, ואולי יש ט"ס פה, כי הלא המהר"ץ בעצמו כותב את זה ואינו עוררו, שלא אמר ככה.

122) ט"ס וצ"ל: סוף פרק י"ח.

123) ההבאה אינה מדויקת, והלשון בגמרא היא, "ושאר חייבי מיתות שבתורה אין ממיתין אותן אלא בעדה וכר".

הזכיר לו, שבעת שסידר את הגהותיו לש"ס¹²⁴ מצא סמוכין לדברי הרמב"ם בתוספתא רפי"א מסנהדרין: "ר' יהודא¹²⁵ אומר הוא שהתודה בעצמו פטור, דכתיב לענות בו סרה¹²⁶, שיתרה¹²⁷ בו אחרים, ולא שיתודה בעצמו".

מדברי המהר"ץ נראה, שווייס טען, שמהפ' המובא בדברי עכן שבירושלמי, עוד אין להביא ראיה, שאין אדם נהרג בהודאת עצמו, כי הרי יכולים לאמר שאם הודה מעצמו שהרג בפני שני עדים וגם קיבל מהם התראה, שאז באמת נהרג ע"פ עצמו, והפסוק ע"פ שנים עדים יקום דבר יסייע לזה? ע"ז ענה לו המהר"ץ, שמדברי רש"י במכות (ה א, ד"ה מאי טעמא דבעידנא דקא מסהדי) בהקשר התוספתא הנ"ל, יוצא שגם בכגון זה פטור. אח"כ טיפל המהר"ץ בקושית התוספות במכות (ה א, ד"ה: דבעידנא) והוכיח שקושית התוספות אינה חמורה כל כך, ואבאר: רש"י הדגיש שאם לא הועד על אדם בבית-דין הוא יכול לפטור את עצמו בהודאת עצמו, ע"ז שאלו התוספות, שם, לפי זה כל חייבי מיתות ביד יפטרו את עצמם בהודאת פיהם? והנה המהר"ץ נכנס לעצם הבעיה המתבלטת מקושית התוספות דהיינו האם חוששים בדרך כלל להערמה שכזאת?

והנה תוכן דבריו: מכיון שלפי פסק הרמב"ם, הנ"ל, אין העבריין חייב מיתת בית-דין אלא אם כן היתרו בו והוא קיבל את התראתו והתיר את עצמו למיתה (דהיינו שאמר: על מנת כן אני עושה), ממילא מתעוררת השאלה, הלא כל מי שירצה להיפטר ממימתת בית-דין יוכל לעשות כן בזה שיסרב לקבל את התראתו או שלא יתיר את עצמו למיתה? אלא מאי, אין אנו חוששים לזה, ויקוב הדין את ההר כאשר אפשר לקיים את הדין, דהיינו בזמן שהעבריין לא יערים, הלא בדומה לזה אנו מוצאים בעניני נדרים, שרבים הם הדרכים לשאול עליהם, וברור שדין הנדרים יתקיים בזמן שהנודר לא ישאל עליהם, וכמו כן במיתת בית-דין, הלא חז"ל אמרו (חולין יא, ב) שאזהרת מכה אביו ואמו מות יומת לא תוכל להתקיים רק אם אביו ואמו היו חבושים בבית האסורים, ואז נסתלקו הספיקות: דלמא לאו אביו הוא ודילמא לאו אמו היא¹²⁸, הרי רואים שהעונש הזה (מכה אביו ואמו מות יומת) יתקיים רק באופן רחוק כזה, והדין דין!

באותה התשובה, בציונים: ב, ג) דן המהר"ץ במהותה של ההתראה, מה נמצא בה מכה סברה ומה הונח בה מטעם גזירת הכתוב, בראשונה הוא מחלק את ההתראה — על יסוד דברי חז"ל בסנהדרין מ ב, מא א, עב ב, וכתובות לג

124) עיין בפרק ספרי המהר"ץ, שבספרי על המהר"ץ, בחלק הגהות המהר"ץ.

125) הגירסא בתוספתא היא "ר' יוסי".

126) דברים יט טז.

127) שם הגירסא "שיחזרו בו אחרים".

128) ועל אף כל זאת מסיימת הגמרא שם: אין אפטרופוס לעריות, וד"ל.

א — לשני סוגים: 1) להודיע ולהזהיר את העבריין את העונש אשר יתחייב, כדי להבחין בזה בין שוגג למזיד, וזה מכח סברה. 2) גזירת הכתוב היא שלחיוב מיתת בית-דין דרושים שלשה תנאים, והם: קבלת ההתראה, התרת עצמו למיתה והוצאת החטא לפועל בתוך כדי דיבור של ההתראה. מפלפל בדברי התוספות בכתובות, שם, שמדבריהם יוצא שרק התנאי השלישי הוא גזירת הכתוב, ושנים הראשונים הם מכח סברה, עיי"ש.

ומכיוון שכל התנאים הנ"ל הם כדי למנוע מהחוטא את טענותיו, להיפטר מהעונש, נבין היטב את התוספתא הנ"ל, שבה נזכר הפסוק: לענות בו סרה, כלמוד לדין שמודה מפי עצמו פטור. כי בעצם נשאל, הלא סברה היא שפטור, שהרי חסרים בו כל התנאים הנ"ל? אך הענין הוא: כל התנאים הללו שייכים במקרה שהבי"ד בא להעניש את העבריין, והחוטא מצדו משתדל להפטר. אבל אם הוא בא מעצמו להודות כדי שיחייבו אותו על חטאו — ובמיוחד אם המקרה הוא כטענת השואל, אה"וו, שהודה ואמר שבפני שנים הותרה וקבל את ההתראה וכו' — הלא אז היה עולה על הדעת, דבכגון זה כן נהרג על פי עצמו, ע"כ בא הפסוק, שבתוספתא, וקובע שאפילו בכגון זה פוטרים את המודה מפי עצמו. בסוף התשובה טייל המהר"ץ ארוכות בדברי הפני יהושע, בק"א שלו לכתובות.

התשובה, סימן מ"ב. בבבלי נדרים (פו, א) ובבא בתרא (קכט, ב) נקבעה ההלכה: "כל תוך כדי דבור כדבור דמי", ורש"י בב"ב פירש וז"ל: "כל שני דברים שאדם מוציא מפיו זה אחר זה בתוך כדי דבור שסיים דבור הראשון התחיל דבור האחרון, לא חשבינן ליה נמלך, אלא הרי הוא כאילו אמר שני דברים ביחד", עכ"ל. ובהכלל הזה (כל תוך כדי דבור כדבור דמי) אינם נכללים כמה ענינים מסוימים, וז"ל הרמב"ם (בפירוש המשניות, בפרק חמישי דתמורה, דף כ"ה): "לפי שהעיקר בידינו תוך כדי דבור כדבור דמי זולתי במקדיש ומימר ומגדף ועובד עבודת כוכבים ומקדש ומגרש". הרי ששה דברים: 1) מקדיש, 2) מימר, 3) מגדף, 4) עובד ע"ז, 5) מקדש, 6) מגרש, שבהם כל חזרה אינה מועלת, ומה שהוציא בפיו בפעם הראשונה שריר וקיים.

והר"ן בנדרים, שם, כתב בזה"ל: "ולא ידענא מ"ש הני — שם נזכרים רק ארבעה: מגדף, עובד ע"ז, מקדש ומגרש — ומנא להו לרבנן הכי? ונראה בעיני דבשאר מילי דלא חמירי כולי האי, כשאדם עושה אותם לא בגמר דעתו הוא עושה אלא דעתו שיכול לחזור בו תוך כדי דבור, אבל הני כיון דחמירי כולי האי, אין אדם עושה אותם אלא בהסכמה גמורה, ומשום הכי חזרה אפילו תוך כדי דבור לא מהני".

הנה השואל, אה"וו, חשב דלפי דברי הרמב"ם בפיה"מ, שם, גם כן נודד נכלל בסוג של מקדש — או אולי צ"ל מקדיש, — ובצירוף שיטת הר"ן יצא שגם

נודר אין חרטה בו, כי גם נודר הוא מהדברים הנעשים רק בהסכמה מוחלטת, וברגע שנדר אין מקום יותר לשנוי.

והמהר"ץ התפלא עליו, הלא רבנו הרמב"ם כתב בפירוש (הלכות שבועות, פ"ב, הלכה י"ז): "מי שנשבע והיה פיו זלכו שוין בשבועה, ואחר שנאסר חזר בו מיד בתוך כדי דבור, והוא כדי שיאמר תלמיד לרב: שלום עליך רבי, ואמר אין זו שבועה או חזרתי בי וכיוצא בדברים אלו, שענינם שהתיר מה שאסר, הרי זה מותר, ונעקרה השבועה, שזה דומה לטועה"¹²⁰. ואח"כ נכנס המהר"ץ למו"מ ארוך בענין: אתי דבור ומבטל מעשה.

בסוף הזכיר המהר"ץ: "ובענין שאלתו אם שייך בצדקה אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט" — ועונה לו על הפלוגתא המפורסמת בין הפוסקים בזה. ועיין בשו"ת שערי בנימין, מבן המהרש"ק, סימן ו', שהביא שם תשובה ארוכה מאביו הגאון המהרש"ק אל המהר"ץ חיות, בענין זה.

נספח להערה (23)

העתק הסמיכה שהגאון רבי מרדכי בנעט העניק להרב חיים יוסף פאללאק, בספרו של גולד, על קהלות מעהרעץ, הנ"ל, עמוד: 529, נמצא צילום הסמיכה, ומשם העתיקו הרב ד"ר ראובן פרבר, בספרו פאר מרדכי, עמוד 112.

"תורת חכם מקור חיים ויוסף דעת, יגדל אבר ויעלה על שפתותיו, שפתותיו שושנים ששונים הלכות, הליכות עולם לו, הוא ניהו מעלת ידידי הרבני המופלג כבוד מהור"ר חיים יוסף נ"י מק"ק טריביטש, בן המנוח הרבני מהור"ר שבתי זצ"ל מק"ק טריביטש יע"א, ונכד להרבני המנוח חיים דטס זצלה"ה, חוט המשולש, והתורה מחזרת על אכסניא, ענף עץ אבות ופרי עץ הדר ודין הניא. החכם בא לכאן ממזרח האיר נתיב לסלסל בהלכה, והייתי מטייל עמו ארוכות וקצרות ומצאתיו כלי מחזיק ברכה, כוס מלא ברכת ה' הנהנין וברכת הריח משתעלה תמרתו מתמר ועולה כמקל שקד שוקד על התורה ועל העבודה, פומו מסהיד עליו שתורתו אומנתו, מימיו יושב אהל תורה ומקנה שלימות, ותורתו מכרזת עלי, אושר שמור לבעליו, מילא כרסו בגמרא ופוסקים ראשונים ואחרונים, עמוס בתורה אבן מעסו הבונים, נותן יעסם לשבח בענינים שונים, ויש בו דעת

(129) ההבאה בדברי המהר"ץ אינה נכונה, כי בדברי הרמב"ם לא נזכר "שדומה לנדר בטעות", אלא כמו שהבאנו. וחבל שבכמה מקומות המהר"ץ צטט מזכרונו וזה גרם לפעמים לאי-ההבנה.

זקנים, יושב בשבת תחכמונים, תורת ה' בקרבו, ולהורות נתן בלבו, ערוך השלחן ומפלס אורח חיים למעלה למשכיל השכל וידוע ידיעה של חובת הקודש, מוכשר לקבל טהרה, אמרותיו אמר נקי כצמר שקולטתו יורה דעה מבין שמועה, ובהמון לו תבואה. גס בחלק האבן עזר וחלק חר"מ קנה לו קנין וחלק גדול בעמוק, לו חכמה ותושיה, עלה יעלה בהר המוריה, שמשם תצא הוראה, ולבשר צדק בקהל רב, מפיו אנו חיים ולזה שומעין שאומר כהלכה, ותיכף לסמיכת חכמים ברכה, זו תורה חו שכרה, לקבל הוראתו בכל עדת קהל ישרה, ולחלוק לו כבוד ולהרס העטרה, למרבה המשרה על שכמו, אדם המכבד את מקומו, מקום שיפול העץ שם יהי עליו נועמו. והנותנים כבוד לבעל תורה, יזכו יובילו שי למורא. ד"א מאדמו"ר הרב הגאון הגדול המפורסם אב"ד ור"מ דק"ק נ"ש והמדינה נר"י, הבא עה"ח פה נ"ש יוס ה' ח"י למב"י תקפ"ח לפ"ק. נאס המדבר לכבוד התורה ולומד"י הק' מרדכי בנעט חונה פה ק"ק נ"ש והמדינה יע"א".

נספח להערה (69)

הסכמת הגאון בעל יד אלעזר ל"ספרא" עם מסורת התלמוד של אה"ו

„מהרב הגאון המפורסם מטע להתפאר משרש קדושים גדול לעמו ומופת לעדתו כש"ת מו"ה אלעזר הלוי איש הורוויץ נ"י אב"ד ור"מ בקרית וזיען יע"א. פנינים התהומות ועמקי ים¹ נמצאו, ואבני חפץ² מנזיקי סלעים³ נחצבו, ושכל מלין⁴ ואמרי בינה בבית עקד הספרים נחבאו. בכלא יובאו ושמה יהיו ועכבותיהם⁵ לא נודעו. על כן עלינו לשבח להתורני המשכיל היקר מוהר"ר יעקב הכהן שלאסבערג נ"י אשר העלה ואשר הביא⁶ כתב יד קדש מגניז הספרים אשר

1 לפי ישעיה נא י, בשינויים: „הלוא את"היא המחרבת ים מי תהום רבה השמה מעמקרים דרך לעבר גאולים“.

2 ישעיה נד יב: „ושמתי כוכד שמשתיך ושעריך לאבני אקדח וכל גבולך לאבני חפץ“.

3 ירמיה טז טז: „... וצדום מעל כל הר ומעל כל גבעה ומנזיקי הסלעים“.

4 לפי משלי כג ט: „באזני כסיל אל תדבר כי יבזו לשכל מליך“.

5 לפי תהלים עז כ, בחלוף כ—ק: „בים דרכך ושבילך במים רבים ועקבותיך לא נודעו“, כדי להתאים להסבר, שפרסום הפנינים (=כתבי יד) התעכב. כרגע איני יודע מדוע שתי המלים בכלא ועכבותיהם הן באותיות גדולות.

[הערת המגיה: המלה „בכלא“ היא באותיות גדולות כדי לרמוז שהמליצה „בכלא יובאו ושמה יהיו“ מיוסדת על הפסוק בירמיה כ"ז, כ"ב — „בבלה יובאו ושמה יהיו“. י. ב.]

6 ירמיה כג ט: „כי אם תי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה...“.

בעיר אקספארד באמצעות⁷ אחיו הרבני המופלא מו"ה ארי' ליב הכהן שלאסבערג. והוא פירוש יקר ונשגב על ספר תורת כהנים מאת רבנו הגדול הראב"ד ז"ל⁸. ובספר שפתי ישנים⁹ כתב שהיה נדפס בשכבר הימים¹⁰ בעיר קונסטנטינא. אבל בשם הגדולים¹¹ כתב בפירוש שהוא נמצא בכתב יד, ואולי שהיה מקצתו נדפס אבל לא כולו. וגם להגאון בעל קרבן אהרן¹² לא היה הפירוש בשלמות כי מפרשת צו והלאה אינו מביאו עוד. ואין ספק כי מחבר פירוש הלזה הוא הראב"ד (הרב רבי אברהם בן דוד ממשקירון), בעל ההשגות על ספר יד החזקה להרמב"ם ז"ל, יען הוא בעצמו העיד עליו ועשה לו מזכרת בפירושו למסכת עדיות בפ"ג משנה ט' במ"ש שם בסה"ד¹³: וכבר פירשתי כל זה בפירוש תורת כהנים. וכן בהשגותיו להרמב"ם בפ"ב מהל' כלים הל' ה' במ"ש שם: וכן כתבתי בפירוש תורת כהנים. ופליאה נשגבה איפה¹⁴ דברי הגאון בעל שו"ת חו"י¹⁵ סימן ק"ח. דבעל פירוש הת"כ אין זה הראב"ד בעל ההשגות, כי שלשה ראב"ד היו בדור ההוא. כאשר כבר התעוררו על כה שני שרי צבאות ישראל קוראי הדורות מראש¹⁶ והתיחשם להם, ה"ה בספר סדר הדורות¹⁷ ובספר שם הגדולים¹⁸.

הנהגה עם לבב הרבני מוהר"ר יעקב הנ"ל להוציא עתה כלי יקר¹⁹ הזה לאור הדפוס סביב לגליון הספר תורת כהנים עם מסורת התלמוד כולל תקונים והערות ומראה מקומות וגם פתיחת דברים מאת הרב המופלג ומופלא בהפלות חכמים

(7) = באמצעות.

(8) עיין ב"ראב"ד ממשקירון, באנגלית, מהרב ד"ר י. טברסקי, מכללת הארווארד 1962, בפרק הראשון.

(9) מר' שבת ב, וזקווא תקס"ו, מובא בסדר הדורות (עיין לקמן בהערה 17).

(10) לפי קהלת ב טז: "בשכבר הימים הבאים הכל נשכח...". אלא ששם טעמי נגינה מפסיקים בין שתי המלים (בשכבר — הימים).

(11) להגאון חיד"א, מערכת גדולים, א"ט, י. יא. לדעת חיד"א הראב"ד השלישי הוא בעל ההשגות וגם בעל הפירוש לתורת כהנים. עיין בהערה 17.

(12) מר' אהרן אבן חיים, מחכמי מרוקו, במאה הרביעית לאלף הששי, נולד בערך בשנת 1560 בעיר פאס. ספרו קרבן אהרן נדפס בוויניציה בשנת שס"ט (אנציק. לתולדות גדולי ישראל, מרגליות, ירושלים תש"ו, עמוד 112).

(13) = בסוף הרבור.

(14) = איפוא.

(15) רבי יאיר חיים בכרך (1702-1638). עיין עליו בספרו של הפרופ' קויפמן: ר'

יאיר חיים בכרך אונד זינע אהנען (=ושולת אבותיו), טריער 1894; בהערת ש. קרויס במזקורים בספרות העברית של ימי הביניים, מאת דוד קויפמן, ירושלים תשכ"ה, עמוד כ"ז.

(16) ישעיה מא ד: "מי פעל ועשה קרא הדורות מראש...".

(17) מר' יחיאל היילפרין (ת"ך-תק"ז). עיין בהוצאת משכיל לאיתן, ווארשא 1878,

אלף החמישי, דף ק"ח. לדעתו הראב"ד השני הוא בעל ההשגות וגם בעל הפירוש לתורת הכהנים, ההבדל בשנים הוא בערך שלשים שנה (תתקכ"א-תתקנ"ה).

(18) כבהערה 11.

(19) לפי משלי כ טז: "... וכלי יקר שפתי דעת".

החריף ובקי כש"ת מוהר"ר איזק הרש ווייס ג"י והדברים עתיקים²⁰ כראי מוצקים²¹ ואורה מפיקים על דרכי ומערכי הספר הקדוש הזה, נאותים להקל על המעיין ולכל דורש והוגה בו. והנני למלא משאלתו ולהסכים על ידו בהדפסת זה הספר למען לא יבא איש זר להשחית את נחלתו²² ולהדפיסו במשך זמן שמנה שנים מיום צאתו ממכבש הדפוס. ולהשומעים יונעם²³ ויברכו מאת שוכן מעונים²⁴, כחול ימים ועצמה ירבו לאין אונים²⁵, וזכרונו לטוב יעלה לפני אדון האדונים.

דבר המדבר לכבוד התורה ולומדיה, פה וויען הבירה, יום ד' ערב ר"ה לשנת ברייתא²⁶ דתורת כהנים לפ"ק. הק' אלעזר הלוי איש הורוויץ.

(20) דה"א, ד כב, בסוף הפסוק: "... והדברים עתיקים".

(21) איוב לו יח: "תרקיע עמו לשחקים חזקים כראי מוצק".

(22) ע"פ רות ד ו: "פן אשחית את נחלתי".

(23) לפי משלי כד כה: "ולמוכיחים ינעם", השנוי מובן.

(24) אין גיב תנכ"י על זה.

(25) לפי ישעיה מ כט: "... ולאין אונים עצמה ירבה".

(26) ערב ראש השנה, שנת תרכ"ג.